

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

21 APRIL 1971
56e JAARGANG
No. 2794

Zwevende kiezers en zwevende loyaliteiten

Met de verkiezingen zo vlak voor de deur, is het zinvol zich de vraag te stellen in hoeverre déze verkiezingen een aanwijzing kunnen zijn voor de veranderingen die zich sinds 1967 in onze samenleving hebben voltrokken. Over de aard van deze veranderingen is geen eenduidige uitspraak mogelijk. Wel geloof ik — en dat zou ik in deze bijdrage centraal willen stellen — dat het *deconfessionaliserings- of ontzuilingsproces* inmiddels zo is doorgezet, dat het van niet te onderschatten invloed zal zijn op de verkiezingsuitslag.

Overigens is in het verleden de intensiteit van dit proces schromelijk overschat. De doorbraakgedachte, door de socialisten vlak na de oorlog geformuleerd, is stuk gelopen op de wel zeer hechte ideologische en vooral organisatorische banden die de katholieke en protestante kiezers (m.n. de arbeiders) bij elkaar hielden in de eigen zuilen. De emancipatie was nog niet voltooid. Te veel wordt het kiezen nog gezien als een soort marktgebeuren, waar de meest biedende toegang krijgt tot het electoraat. Stemgedrag is maar een bescheiden onderdeel van een totaal aan maatschappelijke oriëntaties en bindingen, welke laatste worden bepaald door sociale positie, belangen en culturele opvattingen. Kiezen is maar één van de vormen waarin men zijn sociale plaatsing tot uitdrukking brengt. De zuilen vormden — met hun ontelbaar aantal organisaties — een zeer knap opgezet beheersingssysteem van het sociale gedrag. Zij gaven de maatschappelijke structuur een grote mate van stabiliteit en voorspelbaarheid mee.

Toch lijkt het er nu op dat het ontzuilingsproces zich definitief aan het doorzetten is en het beheersingssysteem in de kern begint aan te tasten. Het wordt steeds minder vanzelfsprekend dat — wat men tegenwoordig noemt — de basis zich organiseert in zuil-

organisaties. Dat betekent tezelfdertijd dat de leiders van de zuilen hun greep op die achterban zien verminderen. Een terrein waarop de doorbreking van de zuilstructuur behoorlijk op gang begint te komen is dat van de maatschappelijke zorg (maatschappelijk werk e.d.). En als er één gebied is geweest waar de beheersing van de zuilen haar meest perfecte vorm had gevonden, was het dat wel. Ook in de vakbeweging zien we — al is het moeizaam — het deconfessionaliseringsproces vorderen.

Ik meen dat de ontzuiling tot een stuk maatschappelijke instabiliteit heeft geleid. Velen — en in het bijzonder de jongeren¹, maar zij niet alleen — hebben hun vertrouwde oriëntatiekaders verloren en zijn op zoek naar nieuwe. Vele kiezers verkeren in een vacuüm-situatie. In dit klimaat neemt het aantal „floating voters” toe, terwijl daarnaast polarisatieverschijnselen gaan optreden. Het is daarom niet toevallig dat nieuwe partijen, die iets geheel anders beloven, voor (oude) Nederlandse verhoudingen snel een relatief grote aanhang kunnen verwerven. Dat was het geval met de Boerenpartij en D'66, en geldt waarschijnlijk ook voor DS'70. In het onstabiele maatschappelijke klimaat past een aanbod, dat zekerheid, geborgenheid en identiteit aan de „los-geslagen” kiezers geeft. Hoe simplistischer het aanbod — of het nu nieuw en fris heet, de bestaande partijen wil opblazen, anti-overheid is of voor bezuiniging — hoe beter. In een warrige situatie past een duidelijk antwoord. Maar juist omdat de maatschappelijke des-oriëntatie verder reikt dan het kiesgedrag, zijn deze partijen meestal slechts een tijdelijk verschijnsel. Zij bieden nooit die maatschappelijke identiteit van de oude partijen, die immers maar een onderdeel zijn van een totaalpakket aan loyaliteiten, die men te vergeven heeft.

We zien niet alleen dat nieuwe partijen — en niet te vergeten heel wat kleine extremistische partijtjes —
(vervolg op blz. 375)

¹ Er zijn vele voorbeelden te geven van een geringere interesse bij jongeren voor verzuilde organisaties. Ik noem hier slechts het onderzoek van Jos. J. Poiesz: „Traditie en vernieuwing in caritatieve organisaties”, Meppel 1968.

Inhoud

Drs. A. Peper:

Zwevende kiezers en zwevende loyaliteiten 357

Drs. J. A. M. Heijke:

Het Centraal Economisch Plan achteruit gezien 358

Drs. J. P. Pronk:

Stemadvies? 359

Dr. J. C. P. A. van Esch:

Financieel bestek voor a.s. regeringsperiode 360

Drs. F. W. van der Schaar:

Dekkingsplan of geplande dekking? 364

Drs. S. P. van der Zee:

Omvang toekomstig zeehaven-areaal in het Scheldebekken .. 366

Ir. M. G. W. Hallmans:

Grondbank op basis van Commissie-Wellen: realistische conceptiel, met een naschrift van Prof. Dr. J. Horring 370

Mededelingen 377

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter
Adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie: postbus 4224. Telefoon: (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkssdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

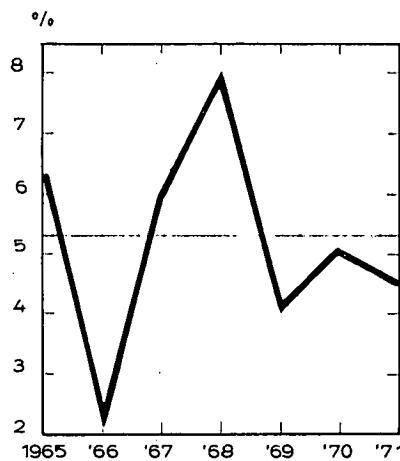
Het Centraal Economisch Plan achteruit gezien

Daar wat de toekomst betreft ons een zekere mate van perspectivische vernauwing eigen is, zal dit optische gebrek ons ook wel parten spelen wat het verleden aangaat. Teneinde hieraan tegemoet te komen zijn enkele grafiekjes vervaardigd waarin van enige belangrijke macro-economische grootheden de ontwikkeling sedert 1965 en de prognoses van het CPB voor 1971 zijn opgenomen. De gegevens zijn ontleend aan het *Centraal Economisch Plan 1971*. Om de prognoses enigszins, zij het zeer globaal, te kunnen beoordelen zijn tevens de gemiddelde waarden der grootheden over 1965-1970 als een horizontale rechte weergegeven.

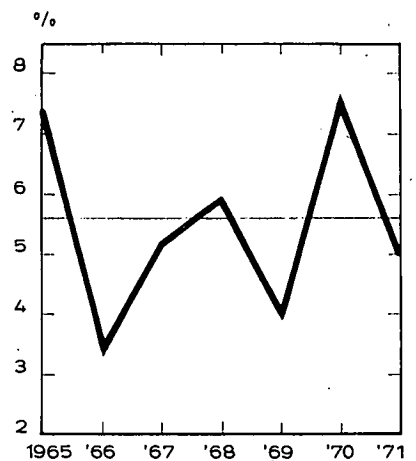
Gebruikt men deze gemiddelden als norm dan blijkt in 1971 bepaald geen grote conjuncturele neergang te worden voorspeld. Wél lijkt de conclusie gewettigd dat 1971 nogal mager zal afsteken bij de voorafgaande periode, terwijl de betalingsbalans en de prijsontwikkeling enige zorg verdienen.

J. A. M. Heijke

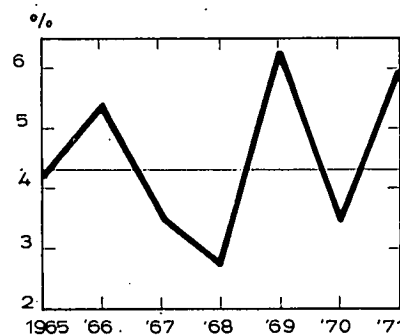
Reëel nationaal inkomen (mutaties t.o.v. vorig jaar)

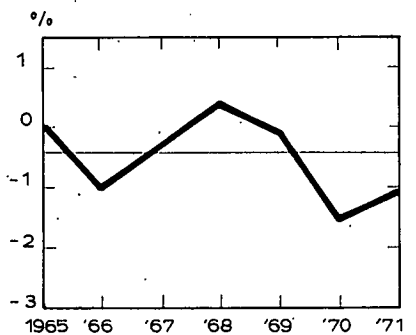
Reële particuliere consumptie (mutaties t.o.v. vorig jaar)

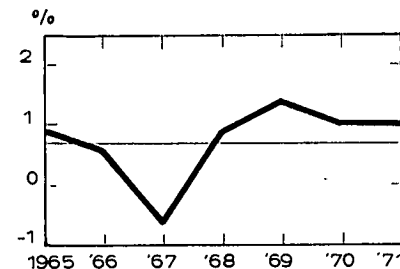
Prijsspeil particuliere consumptie (mutaties t.o.v. vorig jaar)

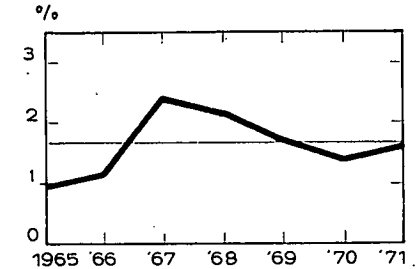
Saldo lopende rekening betalingsbalans (% netto nat. ink., marktpr.)

Werkgelegenheid in bedrijven, incl. zelfstandigen (mutaties t.o.v. vorig jaar)

Geregistreerde arbeidsreserve (% afhankelijke beroepsbevolking)

(zie ook blz. 375)

Stemadvies?

De werkgroep „Kerk en Ontwikkelingssamenwerking” van de Raad van Kerken in Nederland heeft onlangs de resultaten gepubliceerd van een onderzoek naar de standpunten van de politieke partijen inzake ontwikkelingssamenwerking. Aangezien de reacties op deze publikatie meer publiciteit hebben gekregen dan de uitkomsten van het onderzoek zelf lijkt het dienstig deze laatste nog eens uiteen te zetten.

Het onderzoek betrof de opvattingen van partijen over ontwikkelingssamenwerking zoals die, blijkens een analyse van de Handelingen van de Tweede Kamer, gedurende de afgelopen Kabinetsperiode als fractie-standpunt tot uiting zijn gekomen. Daartoe werden vierentwintig deelproblemen onderscheiden, betrekking hebbend op ontwikkelingshulp, handelspolitiek en buitenlandse politiek t.o.v. de Derde Wereld. Ten aanzien van elk van die deelproblemen zijn ten hoogste vijf verschillende opvattingen onderscheiden. Aan elk van die opvattingen per deelprobleem werden punten toegekend op een zodanige manier, dat de opvatting die het meest in overeenstemming is met de wensen van de ontwikkelingslanden de meeste punten kreeg.

De wensen van de ontwikkelingslanden werden afgeleid uit de standpunten die door hun vertegenwoordigers in de onderhavige periode (1967 t/m 1970) werden ingenomen op internationale conferenties en tijdens internationaal overleg: UNC-TAD II, de besprekingen over de strategie voor DD II, en de conferentie van de niet gebonden landen in Lusaka. De codering varieerde per deelprobleem van maximaal 20 punten (de opvatting die het meest met die van de ontwikkelingslanden overeenkomt) tot minimaal —20 punten (de opvatting die daar het verst van verwijderd is). Een neutraal standpunt kreeg 0 punten, een enigszins

positief standpunt 10 punten en een enigszins negatief standpunt —10 punten. Vervolgens werd een gemiddelde score berekend:

1. PSP	+16 ² / ₃
2. PvdA	+14 ⁷ / ₁₂
3. D'66	+13 ³ / ₄
4. PPR	+10 ⁵ / ₆
5. CPN	+6 ¹ / ₄
6. KVP	+4 ⁷ / ₁₂
7. ARP	+2 ¹ / ₂
8. CHU	0
9. VVD	—4 ¹ / ₆
10. BP	—5 ⁵ / ₁₂
11. SGP	—7 ¹ / ₂₄

Het is niet mogelijk om in deze „column” ook andere resultaten van het onderzoek te publiceren. Diegenen die daarin geïnteresseerd zijn willen wij verwijzen naar de desbetreffende publikatie, waarin de resultaten per fractie en per deelprobleem zijn weergegeven en becomingentarieerd¹.

Uit deze tabel blijkt dat de fracties van de (linkse) oppositiepartijen hoger scoorden dan die van de regeringspartijen. Komt dat omdat oppositiepartijen geen directe verantwoordelijkheid dragen voor het beleid en zich dus vrijer kunnen opstellen, of kan dit toegeschreven worden aan verschillen in de prioriteiten en de programma's van de diverse politieke partijen? Om dat na te gaan kreeg het onderzoek een complement in de vorm van een enquête onder 250 min of meer verkiesbare kandidaten bij de komende Tweede-Kamerverkiezingen. De antwoorden op deze enquête — de response bedroeg ongeveer 50% — lopen bijna geheel parallel met de uitkomsten van het Handelingenonderzoek.

Uiteraard kan een commentaar op het onderzoek en de enquête niet resulteren in een expliciet stemadvies: ontwikkelingssamenwerking is slechts een onderdeel van het totale beleid. Het is echter wel een belangrijk onderdeel; althans dat zou het moeten zijn. De werkgroep „Kerk en Ontwikkelingssamenwerking” heeft met dit onderzoek bewust geprobeerd inhoud te geven aan de door alle kerken onderschreven uitspraak van de Vierde Assemblee van de Wereldraad van Kerken (Uppsala 1968): iedere christen dient aan het ontwikkelingsbeleid de hoogste prioriteit te geven bij zijn politieke keuze.

De *Kosmopolitieke Kiesgids* is daarom geen stemadvies maar een gids voor hen die al gekozen hebben, gekozen voor een prioriteit. In de Kiesgids wordt informatie gegeven die de betrokkenen kan helpen de actuele politieke consequenties te trekken uit hun eigen keuze.

Dat neemt natuurlijk niet weg dat gehoopt mag worden dat steeds meer mensen het ontwikkelingsbeleid een hoge prioriteit toekennen bij hun politieke keuze. Daar ziet het echter niet naar uit. De buitenlandse politiek speelt geen enkele rol in de huidige verkiezingsstrijd, laat staan de buitenlandse politiek ten opzichte van de Derde Wereld. Daar zijn veel oorzaken voor aan te wijzen; één daarvan is dat regering en Parlement gedurende de afgelopen Kabinetsperiode eigenlijk geen buitenlandse politiek hebben gemaakt.

¹ „Kosmopolitieke Kiesgids”, samengesteld door de werkgroep „Kerk en Ontwikkelingssamenwerking” van de Raad van Kerken, te bestellen bij het secretariaat: Buys Ballotstraat 35, Utrecht (f. 1,50).

Financieel bestek voor a.s. regeringsperiode

DR. J. C. P. A. VAN ESCH*

De constatering, dat de financiële paragrafen van de verkiezingsprogramma's van dit jaar aanzienlijk afwijken van die uit 1967, is min of meer het opentrappen van een open deur. De vage en nietszeggende zinnen over de financiering van de in de programma's opgenomen uitgavenclaims zijn vervangen door kwantitatieve aanduidingen. Zowel de stijging van de uitgaven als die van de belastingdruk worden thans concreet aangeduid. Dit geldt niet alleen voor het *Gemeenschappelijk Urgentieprogramma* van de drie confessionele partijen en het *Ontwerp voor een Regeringsprogramma* van de drie progressieve partijen, maar ook het *Actieprogramma* van het overlegorgaan van de drie vakcentrales.

Van de zijde van de officiële rekeninstanties werd de *Contourennota* van het Centraal Planbureau gepubliceerd en — op basis van afgedwongen vrijwilligheid — door het Ministerie van Financiën de nota *Ongewijzigd Beleid*.

Uit een oogpunt van politieke duidelijkheid zijn deze publikaties en de kwantitatieve uiteenzettingen toe te juichen. Wat mogelijk en ook wat niet mogelijk is, is thans in ruimere kring bekend dan bij vorige verkiezingen. Ook de kabinetsformatie krijgt een ander karakter. Elke potentiële kabinets(in)formateur heeft een behoorlijke termijn om zich de financiële gegevens eigen te maken. Daarmee is één van de punten uit het programma van de christen-radicalen van november 1967 ten dele in praktijk gebracht. Dit programpunt wilde tot inzet van de verkiezingen maken twee middellange-termijnramingen, overeenkomende met de regeringsperiode van het nieuwe Kabinet; het zittende Kabinet en de oppositie zouden elk zo'n middellange-termijnplanning door het Centraal Planbureau moeten laten uitrekenen. De data en de resultaten van beide ramingen zouden volgens de christen-radicalen de inzet van de verkiezingen moeten uitmaken. Hoewel de huidige verkiezingsstrijd nog niet in deze vorm wordt gevoerd, is er onmiskenbaar een ontwikkeling in de richting van het programpunt van de christen-radicalen.

Ondanks het feit dat reeds bij voorbaat de financiële problemen van de volgende regeringsperiode kwantitatief benaderd worden, bestaat er thans nog geen zekerheid over de haalbaarheid van de uitgavenclaims. Daarbij gaat het niet om de gevolgen van het conjunctuurverloop voor de uitvoering van de verkiezingsprogramma's, maar om de structurele verhouding tussen middelen en bestedingen. Enkele aspecten hiervan wil ik in dit artikel bezien.

De 6%-norm

In de eerste jaren van het structurele begrotingsbeleid mochten de relevante uitgaven¹ evenredig aan de trendmatige toeneming van het nationale inkomen stijgen. In 1967 werd de ruimte voor uitgavenstijging vergroot met de reële-progressieopbrengsten. De ruimte kwam op $1\frac{1}{4} \times 4,8\% = 6\%$.

In de partijprogramma's van bijna alle grote partijen wordt de 6%-norm thans uitdrukkelijk aanvaard. Alleen de VVD houdt nog vast aan de evenredigheid aan het nationale inkomen, zij het dat de beperking tot de structurele toeneming ontbreekt².

Deze gewijzigde opstelling van de gouvernementele partijen met uitzondering van de VVD valt toe te juichen. Aangezien te verwachten is dat de overheidsuitgaven onder invloed van in de maatschappij optredende structuurwijzigingen voorlopig relatief zullen toenemen, getuigt het van realiteitsbesef de middelen daartoe bij voorbaat ter beschikking te willen stellen. Dit vormt ook een bijdrage aan de inflatiebestrijding, want een geruisloze financiering (d.w.z. vergroting van de belastingopbrengst zonder tariefwijziging) zal geen of nagenoeg geen afweerreacties bij de contribuabelen opwekken.

Vrij besteedbare reële inkomensverbetering

Het is echter de vraag, of het systeem van het structurele begrotingsbeleid nog langer kan worden toegepast. Er zijn namelijk in de laatste jaren veranderingen in het loonvormingsproces opgetreden, die om nadere bezinning vragen.

---

* De schrijver is thans wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Voordien was hij een aantal jaren werkzaam op de Directie Algemene Fiscale Politiek van het Ministerie van Financiën.

¹ Dat ook echte belastingverlagingen ten laste van de begrotingsruimte moeten komen, laat ik buiten beschouwing, omdat deze nagenoeg niet zijn voorgekomen (werkende gehuwde vrouw; ongehuwden; voetverhogingen).

² „Strikte begrenzing van de stijging van de overheidsuitgaven in verhouding tot de verwachte stijging van het nationale inkomen”, „Liberalen op nieuwe wegen” (sic!), blz. 59.

Sinds het verschijnen van het 14e halfjaarlijkse rapport van de SER van 20 juni 1969 kennen we de algemene loonindexering in ons land, hoewel de SER haar niet als een blijvertje had voorgesteld. De SER sprak in dit rapport over *reëel besteedbaar inkomen*. Sindsdien heeft dit begrip een ontwikkeling doorgemaakt en is het geëvolueerd tot *reëel vrij besteedbaar loon* in de actieve sector van de vakbeweging. Wanneer de vakcentrales een constante stijging van het reëel vrij besteedbaar inkomen tot loonpolitieke norm verheffen — en daar ziet het blijkens het actieprogramma naar uit — heeft dit gevolgen voor het overheidsbeleid³.

Wanneer ik het begrip reëel vrij besteedbaar inkomen goed begrijp, stelt een daling van dit inkomen — als gevolg van een stijging van bijv. invoerprijzen, premies volksverzekeringen of belastingen — automatisch een afwentelingsmechanisme in werking waardoor het reële vrij besteedbare inkomen weer op het normatieve peil komt. Voor de minister van Financiën betekent dit, dat hij geen belastingverhoging meer kan doorvoeren, wanneer de normatieve inkomensverbetering eenmaal is bereikt. Anders gezegd: de overheid kan voor een vergroting van de overheveling van koopkracht van de particuliere sector naar de schatkist slechts putten uit het verschil tussen de produktiviteitsvergroting (incl. ruilvoetveranderingen) en de normatieve vergroting van de reële-inkomenssom in de particuliere sector. En zij moet op dit beperkte jachtterrein dan nog concurreren met verhogingen van prijzen (huren, invoerprijzen enz.) en premies (ziekenfondsen, verzekeringen enz.).

Het is de vraag of een dergelijke loonpolitieke norm verenigbaar is met het structurele begrotingsbeleid van de overheid. Hierbij wordt immers verondersteld dat de economische variabelen vrij kunnen bewegen met uitzondering van het structurele begrotingstekort⁴. In het totaal van de nationale bestedingen vormen de overheidsuitgaven daardoor een vast blok, onafhankelijk van het conjunctuurverloop.

Wanneer voortaan de netto reële loonsom relatief constant moet blijven of met een constante voet moet toenemen krijgt deze reële loonsom de functie van het vaste blok in de totale bestedingen. De overheidsbegroting wordt daardoor teruggedrongen naar de positie van macro-evenwichtshersteller. De overheid moet met haar bestedingen en inkomsten compenserend of neutraliserend optreden. Vanwege het complementaire karakter van een deel van de overheidsuitgaven zal dit wel moeilijkheden met zich brengen. Men zou kunnen proberen de burgers voor complementaire overheidsprodukten een prijs te laten betalen in de vorm van hogere of nieuwe retributies, maar wanneer het ingebouwde afwentelingsmechanisme ook hiervoor geldt, is een dergelijke manipulatie zinloos.

Omdat de totale loonsom groter is dan de overheidsbegroting, wordt het deel van de nationale middelen dat constant blijft, groter. Enerzijds wordt het bijsturen via begrotingswijzigingen dringender nodig, terwijl anderzijds een grotere flexibiliteit in de overheidsbegroting is vereist. De overheid moet dan voortaan aan de conjunctuurpolitiek voorrang boven de structureel-politiek. De structurele ontwikkeling wordt in die situatie in belangrijke mate bepaald door de constante groei van de consumptie. Misschien moeten we dit zien als een natuurlijke reactie op de daling van de consumptie in de afgelopen jaren, nl. van 59,8% van het

nationale inkomen in 1963 tot 55,8% in 1971.

Dat er een verband tussen de belastingdruk en de toeneming van het reële vrij besteedbare inkomen van de consumenten bestaat, wordt door de grote politieke partijen en de vakbeweging onderkend. Van de te verwachten ruimte voor een toeneming van het reële vrij beschikbare inkomen per hoofd van het gemiddelde 3 à 3½% per jaar eist de vakbeweging het overgrote deel op. Wanneer we van het overblijvende aftrekken de stijging van de belastingdruk uit hoofde van de reële-progressiewerking — die immers in de 6%-norm zit opgesloten — dan blijft er voor de overheid een zeer kleine marge over voor verdere belastingverhogingen.

Uit de nota *Ongewijzigd Beleid* blijkt, dat tot de omvang van het reële-progressie-effect de overheidsbestedingen bij ongewijzigd beleid toenemen⁵. Voor het aanvaarden van nieuwe en het intensiveren van bestaande overheidsstaken is dus eigenlijk nauwelijks enige ruimte aanwezig. Deze ruimte kan wegens de nieuwe loonpolitieke norm niet door inkomstenvergroting van de overheid worden geschapen. Dit ziet men gelukkig vrij algemeen in; wanneer men het toch zou proberen zou er slechts inflatie worden geschapen. Nog voordat de nota *Ongewijzigd Beleid* was gepubliceerd, merkte het Kamerlid Goudzwaard al op: „Als de vakbeweging meer eist (dan 2% per jaar, vE) kan ons program niet worden uitgevoerd”⁶. Goudzwaard geeft helaas niet aan, hoe de vakbeweging tot een verdere beperking van haar verlangens kan worden gebracht.

Ook het Kamerlid Van den Doel heeft zich met dit probleem beziggehouden. Hij stelt dat de opvoering van overheidsbestedingen en inkomensoverdrachten van de overheid, zoals in de programs van de confessionele

³ Deze loonpolitieke norm is even globaal als het advies van Prof. Dr. D. B. J. Schouten, maar wijkt er wat de inhoud betreft aanzienlijk van af. Het advies van Schouten behelst: „... ongeacht de conjunctuur en ongeacht de prijsstijgingen de jaarlijkse loonsverhoging op 9% vastprikken. Dat zal gepaard gaan met prijsstijgingen van ongeveer 3%” („Het Vrije Volk” van 13 februari 1971). Deze gedachtengang doet denken aan Friedman en zijn School van Chicago, die de geldhoeveelheid met een constante voet willen laten toenemen, ongeacht conjunctuur en prijsstijgingen.

⁴ Tot nu toe zijn conjuncturele afwijkingen van het structurele begrotingstekort toegestaan. De conjunctuurschommelingen zijn de afgelopen tien jaar niet hevig geweest, zeker niet in benedenwaartse richting. Bij omvangrijke conjunctuurschommelingen zou het moeilijker worden het structurele schema te handhaven of het zelfs maar te herkennen in het werkelijk verloop van de economische grootheden.

⁵ De berekeningen van het ministerie van Financiën strekken zich uit over 1972 en 1973. Gezien de ervaring in de afgelopen jaren en de wel zeer „afgeknepen” interpretatie van Financiën van het begrip ongewijzigd beleid, is het waarschijnlijk dat ook na 1973 de ruimte van het reële-progressie-effect automatisch volloopt bij een ongewijzigd beleid.

⁶ „Volkskrant” van 23 januari 1971; met „ons” program is het gemeenschappelijk urgentieprogramma van de confessionele partijen bedoeld.

en de progressieve concentratie neergelegd, niet verenigbaar is met een vrije loonpolitiek en evenmin met een centraal beleid dat wel de lonen doch niet de overige inkomens betreft⁷. Nu valt erover te twisten of de nieuwe loonpolitieke norm past in een vrije loonpolitiek. Het lijkt mij een aardig geleide politiek, als men wil verzekeren dat de werknemers er jaarlijks reëel minstens 2 à 4% op vooruit gaan. Bedoeld zal wel zijn met vrije loonpolitiek, dat er geen plafond aan de jaarlijkse reële inkomensverbetering wordt gesteld.

Het lijkt mij niet erg realistisch, op korte termijn van de vakbeweging een verandering in de gedragsregel te verlangen. Deze regel toch is de vrucht van een ontwikkeling van de loonpolitiek uit de laatste tien jaar. Het is bovendien niet zeker, dat de achterban de centrales zal volgen, indien deze hun verlangens zouden matigen. En niemand zal toch naar een herhaling van de f. 400-golf verlangen?

Er blijft ons niets anders over dan ruimte voor de uitgavenclaims van de partijprogramma's te scheppen door het terugdringen van reeds bestaande overheidsuitgaven.

Structureel begrotingstekort

Het structurele begrotingstekort vormt de basis van de structurele begrotingspolitiek. Wanneer de overheid zich binnen het structurele begrotingskader beweegt, blijft het structurele tekort onveranderd. Wanneer het

(I.M.)

Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 343.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

tekort te groot is, bestaat een te groot deel aan de middelen van de overheidsbegroting uit leengelden en een te klein deel uit lopende inkomsten, zoals belastingen. Op de kapitaalmarkt blijven er dan te weinig besparingen ter beschikking van andere vragers, zoals gemeenten en bedrijven, wat tot een stijging van de rentevoet leidt.

In het jaarverslag van de Nederlandsche Bank over 1969 heeft Dr. Zijlstra vastgesteld, dat het structurele begrotingstekort te groot is (blz. 26). Hij rekent aan het rijk een ruimte op de kapitaalmarkt van 1% van het nationale inkomen toe. Dit bedrag is gelijk aan het beslag dat het rijk op besparingen legt via consolidatie van de op de zgn. voorinschrijfrekeningen gestorte middelen. Het rijk zou op den duur dus niet meer op de openbare kapitaalmarkt mogen lenen. Zijlstra ontwierp hiermee een nieuwe financieringsnorm voor het rijk⁸.

In de *Miljoenennota 1971* is de minister van Financiën op deze kwestie ingegaan (blz. 109-110). Hij geeft toe dat het tekort te groot is. Het begrotingstekort 1971 acht hij, structureel gezien, niet ver van de gewenste omvang verwijderd. Bij handhaving van het in absolute bedragen uitgedrukte begrotingstekort ontstaat naar de mening van de minister over enige jaren een situatie dat het rijk geen beroep meer op de open kapitaalmarkt behoeft te doen en kan het rijk volstaan met het gebruik van de middelen van de voorinschrijfrekeningen⁹.

Een bijstelling van het structurele begrotingssaldo in neerwaartse richting verkleint de mogelijkheid tot uitgavenexpansie van de overheid¹⁰ in de komende jaren, maar betekent een verbetering van het monetaire evenwicht.

Uitgavenexpansie

Uit het bovenstaande is wel gebleken dat — aangenomen dat voortzetting van de structurele begrotingspolitiek nog mogelijk is — de uitgavenclaims de structurele begrotingsruimte aanzienlijk overtreffen. Vergroting van deze ruimte kan niet door vergroting van de lopende middelen plaatsvinden. Evenmin kan het

⁷ Stelling 8 bij het proefschrift van Van den Doel beperkt zich tot het program van de progressieve concentratie. Volgens persberichten acht hij zijn stelling ook op de confessionele concentratie toepasselijk („Algemeen Dagblad” van 19 maart 1971).

⁸ In 1968 opperde ik in een leerboekje eenzelfde (theoretische) mogelijkheid, zuiver uit didactische overwegingen: „Indien het structurele begrotingssaldo en de stortingen op de voorinschrijfrekeningen even groot zouden zijn, zou het structurele begrotingssaldo automatisch gedekt zijn en behoeft de minister van Financiën slechts het eventueel aanwezige conjuncturele begrotingstekort te financieren”. „Openbare Financiën”, FED Amsterdam, 1968, blz. 114.

⁹ Vgl. eveneens het Ten Geleide van de minister van Financiën in het Bank- en Verzekeringnummer van „NRC/Handelsblad” van 2 maart 1971.

¹⁰ In het urgentieprogram van de confessionele partijen is aangenomen, dat het financieringstekort van het rijk jaarlijks met tenminste f. 100 mln. zal moeten verminderen (blz. 23, voetnoot).

rijk een groter beroep op de open kapitaalmarkt doen, want de monetaire autoriteiten van ons land zijn het erover eens, dat het rijk juist minder moet gaan lenen. Daardoor wordt al beslag gelegd op een deel van de begrotingsruimte. De enige mogelijkheid tot vergroting van deze ruimte is gelegen in het terugdringen van bestaande overheidsuitgaven.

In de (meeste) verkiezingsprogramma's wordt duidelijk op deze mogelijkheid gewezen. Het confessionele urgentieprogramma zegt hierover:

„Het toepassen van een stringente voortgangscontrole op de doelmatigheid van de overheidsuitgaven met inschakeling van de Algemene Rekenkamer.

Ruimte voor de financiering van nieuwe taken dient mede te worden gevonden door scherpe en systematische afweging van nieuwe tegenover minder urgent wordende bestaande taken” (blz. 21).

En in het progressieve programma lezen we:

„Daartegenover staan mogelijke beperkingen, zoals de defensie, ruilverkavelingen en waterstaatswerken in de orde van grootte van tezamen enkele honderden miljoenen gulden op jaarbasis in 1975. Ook een grotere doelmatigheid binnen het overheidsapparaat kan leiden tot enige daling van uitgaven. Op korte termijn zal een diepgaand onderzoek moeten worden verricht naar de werkwijze van de overheidssector. Dit onderzoek zal zich met name moeten richten op:

a) toetsing van de interne organisatie van rijk, provincies, gemeenten enz. aan moderne eisen van efficiënt bestuur;
b) toetsing van de overheidstaken en het subsidiebeleid van de overheid op rendement en op nuttigheid t.a.v. nieuwe overheidstaken.

Daartoe zal de Algemene Rekenkamer beter worden bewerkvaardigd” (gestencilde tekst, blz. 18).

Aan de bewaking van de kleine doelmatigheid — de efficiëntie in het bestaande overheidsapparaat — wordt voortdurend gewerkt. De aandacht van de regering is via allerlei kanalen en instanties voortdurend hierop gericht. Bovendien kan het parlement sinds kort rechtstreeks aan de Algemene Rekenkamer om doelmatigheidsonderzoekingen vragen. In december 1970 heeft de Tweede Kamer zich op voorstel van de vaste commissie voor de rijksuitgaven tot de Rekenkamer gewend met het verzoek, een onderzoek in te stellen naar de doelmatigheid van de besteding van overheids-gelden ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek aan Nederlandse universiteiten en hogescholen. In de brief waarin de Rekenkamer haar bereidheid tot het instellen van het gevraagde onderzoek uitsprekt, staat te lezen, dat „... onvoldoende inzicht bestaat in de kosten van het wetenschappelijk onderzoek verricht bij de universiteiten en hogescholen en dat afweging van resultaten en kosten nauwelijks plaatsvindt” (Kamerstuk nr. 11036, nr. 2).

Ook het onderwijs aan de universiteiten en hogescholen wordt doorgelicht op doelmatigheid. Het organisatiebureau McKinsey houdt zich op verzoek van de minister van Onderwijs en Wetenschappen bezig met het ontwikkelen van planningsprocedures en -mechanismen voor het Nederlandse tertiaire onderwijs. In het derde, in maart jl. verschenen, rapport van McKinsey wordt instelling van een nationale stuurgroep en van een nationaal onderwijsplanbureau bepleit. Dit zouden instrumenten kunnen worden om het wetenschappelijk onderwijs in staat te stellen (en te dwingen), tot een interne afweging van wensen te komen. Langs deze weg zou wellicht ook eindelijk een landelijk leerstoelenbeleid kunnen ontstaan.

Verkorting van de studieduur en intensivering van het onderwijs kunnen eveneens de doelmatigheid in

het onderwijs vergroten. Verder mag men verwachten dat invoering van de wet-Veringa een aantal capabele bestuurders uit de groep van wetenschappelijke medewerkers en het technisch en administratief personeel zal opleveren, die een beter bestuur waarborgen dan thans onder leiding van gewone hoogleraren plaatsvindt.

Ook op andere gebieden van overheidszorg is ongetwijfeld nog wel een aantal mogelijkheden tot efficiëntieverbetering aanwezig. Misschien dat een Kabinet van nieuwe mensen aan het onderzoek ernaar een nieuwe impuls kan geven.

Van groter belang dan de *kleine* doelmatigheid acht ik de *grote*. Het afkappen van overheidstaken die vroeger waarschijnlijk wel zinvol zijn geweest, maar waarvan het nut nu minstens in twijfel kan worden getrokken, kan zoden aan de dijk zetten. Juist wanneer het om grote bedragen gaat, neemt echter waarschijnlijk de weerstand bij belanghebbenden snel toe. Het gaat ook niet aan alleen op bepaalde plekken de hakbijl erin te zetten. De overheid is geen sloper.

Er wordt wel gesteld, dat de totstandkoming van allerlei overheidsuitgaven onder sterke aandrang van pressiegroepen plaatsvindt. Wanneer dit werkelijk zo zou zijn, is er geen kijk op dat dergelijke uitgaven van de ene dag op de andere kunnen verdwijnen. De pressiegroepen verdwijnen immers niet daardoor!

De enig denkbare methode is die van de overreding en de overtuiging, waarbij de medewerking van de pressiegroepen moet worden verkregen. Dit is alleen mogelijk, indien over een breed front in de overheidsuitgaven wordt ingegrepen en indien alle pressiegroepen in gelijke mate eronder te lijden hebben. Pas wanneer de ontevredenheid enigermate rechtvaardig is verdeeld, is het mogelijk dat er een algemene bereidheid tot meegaan ontstaat. Maar dan moeten de nieuwe overheidstaken die in de plaats van de oude komen, wel aan de pressiegroepen appelleren. Deze moeten niet het gevoel hebben er alleen maar op achteruit te gaan. In de programma's van de beide politieke concentraties en van de vakbeweging zit een aantal desiderata waarvoor de mensen warm te krijgen moeten zijn.

De wijze waarop zo'n algemeen onderzoek van de grote doelmatigheid zou moeten plaatsvinden, is niet gemakkelijk vast te stellen. De werkgroepenmethode van het huidige Kabinet is er niet geschikt voor. Wil uit zo'n onderzoek een ruimte van enkele miljarden gulden voortvloeien dan moeten de leidende figuren van de pressiegroepen van het begin af aan er bij betrokken worden. Verder zouden de Minister-President en de minister van Financiën bij het overleg persoonlijk betrokken moeten zijn. De kans van slagen moet zoveel waard worden geacht, dat daar best twee onderministers voor lopende zaken als kosten tegenover mogen worden gesteld.

In ieder geval zouden op dit stuk nauwkeurige afspraken bij de kabinetsformatie op hun plaats zijn. Aan de Minister-President en de minister van Financiën moet wel een bijzondere bevoegdheid op budgettair terrein worden toegekend. Voor deze posten moeten we de beste mensen die we hebben benoemen. Eigenlijk zou niemand mogen bedanken wanneer een beroep op hem of haar wordt gedaan. De tijd dat iemand zich dan plotseling herinnert dat hij zieke ouders of een groot gezin heeft, behoort onderdehand achter ons te

(slot op blz. 374)

Dekkingsplan of geplande dekking?

Kanttekeningen bij het Urgentieprogramma van de VVD

DRS. F. W. VAN DER SCHAAR*

Voorgeschiedenis

Deze verkiezingen worden gekenmerkt door een ongekende cijferfrage. Een belangrijke aanleiding daarvoor is ongetwijfeld de nota *Ongewijzigd beleid* van Minister Witteveen van 6 maart jl.

Deze ontwikkeling, waarbij politieke programma's en wensen voor de verkiezingen op hun economische en begrotings-technische haalbaarheid en consequenties worden bezien, kan voor de lezers van dit blad, naar het zich laat aanzien, slechts plezierig zijn.

In het verleden hebben de christelijke partijen en het PAK reeds globaal aangegeven welke de kosten zijn van hun respectievelijke programma's en de daarvoor benodigde dekking.

De 26e maart is de VVD met cijfers voor de draad gekomen. Dat was nodig ook. Het verkiezingsprogramma, „Liberalen op nieuwe wegen”, bevatte voordien geen enkel financieel-economisch cijfer. Wensen m.b.t. belangrijke beleidsonderdelen als ontwikkelingshulp, defensie, woningbouw en zelfs het stijgingstempo der overheidsuitgaven werden in het basisprogramma niet nader gekwantificeerd. Wat de laatste totaalpost betreft werd bijv. volstaan met een volzin als „strikte begrenzing van de stijging van de overheidsuitgaven in verhouding (welke?) tot de verwachte stijging van het nationaal inkomen”.

Lange tijd heeft de VVD op deze wijze in het midden kunnen laten welke consequenties haar programma zou hebben voor de belastingdruk in de komende regeringsperiode. Zo kon na de laatste programmavergadering begin februari zelfs nog de indruk bestaan dat het mogelijk zou zijn de kosten van het programma in belangrijke mate door bezuinigingen te dekken en daardoor de belastingdruk ongewijzigd te laten. VVD: Vrees Voor Drees?

In de partij werd aangedrongen op iets concreters. Het Kamerlid Joekes, met enige routine in dit soort aangelegenheden, kreeg vervolgens de ondankbare opdracht e.e.a. cijfermatig uit te werken.

Het Urgentieprogramma — algemeen

Het „Tweede plan-Joekes” berekent niveaus voor 1975 en gaat vervolgens uit van de versie *Ongewijzigd beleid* van het Directoraat-Generaal van de Rijksbegroting voor de bepaling van de begrotingsruimte in de volgende kabinetsperiode. Deze visie levert, in tegenstelling tot die over het „ongewijzigd beleid” van een departementale stuurgroep, nog een zekere ongebruikte ruimte op: t.w. in totaal f. 1.250 mln., waarvan f. 550 mln. ter beschikking komt in 1975. Eén en ander is in nevenstaand staatje weergegeven.

Het is dus niet zo dat de kosten van het *totale* urgentieprogramma voor de gehele periode f. 1 mrd. bedragen. Het programma stelt dat deze niveaus (in lopende prijzen) in 1975 worden bereikt. Aangezien, zoals uit de

Urgentieprogramma VVD

(in f. mln., prijzen van 1975 m.u.v. „begrotingsruimte”)

Budgettaire gevolgen in 1975	Dekking in 1975 van de kosten
1. Verlaging toelatingsleeftijd kleuterscholen van vier tot drie jaar	Begrotingsruimte 550
2. Invoering partiële leerplicht t/m 17 jaar	Vermindering huursubsidies 250
3. Opvoering woningproductie	Bepersking uitgavenstijging 200
4. Landbouw en middenstand	
5. Verhoging militaire uitgaven	
6. Terugdringen van het reële-progressie-effect	
	p.m.
	1.000
	1.000

nota *Ongewijzigd beleid* (zie hierna) blijkt, in 1972 slechts negatieve ruimte bestaat, zouden nieuwe plannen gebaseerd op de visie van deze nota (wellicht) eerst in 1973 tot uitgaven moeten leiden, terwijl uit de ruimte voor dat jaar ook nog het tekort uit 1972 gedekt zou kunnen worden. Voor de jaren 1972 t/m 1975 zou de fasering der extra uitgaven er dus bijv. als volgt kunnen uitzien:

1972: nihil (= geen extra uitgaven);
1973: 500; 1974: 750; 1975: 1.000.

Wat de totale kosten van het programma betreft, verhuult het VVD-plan overigens niet meer dan het onthult¹. Maar het zal een ieder duidelijk zijn dat wat bijv. de post woningbouw betreft een dergelijk schema, waarbij het aanvangsbedrag in 1973 de helft bedraagt van het eindbedrag in 1975, aan de krappe kant is, gezien de doelstelling van 2.000 woningen per jaar méér dan het huidige niveau.

Over een paar zaken waarover, zoals hierboven reeds aangegeven, voorheen geen duidelijkheid bestond laat dit plan echter thans geen twijfel meer. Aangezien ongewijzigd beleid het uitgangspunt is van de VVD-plannen staat vast dat de VVD:

a. de stijging van de overheidsuitgaven ook in de komende periode wenst af te stemmen op de huidige wijze van berekening van de trendmatige begrotingsruimte (6%);

b. overeenkomstig dit uitgangspunt en ter dekking van de uitgaven de belastingdruk in ieder geval met ca. 0,3% per jaar (reële-progressie-effect) zal moeten laten toenemen.

Gegeven deze op zich geen twijfel latende *algemene uitgangspunten* zal het belangwekkend zijn te vernemen hoe de VVD de confessionelen bij een eventuele formatieafpraak tegemoet zal treden op het punt van de belastingdruk. Beide politieke groeperingen worden op dit punt gescheiden door een marge van ten minste

* De schrijver is lid van de VVD.

¹ Zo wordt door de gehanteerde presentatie (naar het jaar 1975) ook een uitspraak over de nog beschikbare begrotingsruimte in de tussenliggende jaren vermeden.

0,8% voor de periode 1972-1975. De VVD verwierp in februari moties die de mogelijkheid open lieten wat dit betreft geheel met de confessionelen mee te gaan. Dit vormt dus zeker een interessant punt van eventuele onderhandelingen.

Het Urgentieprogramma — specifiek

Ook de *specifieke onderdelen* van wensenpakket en dekkingsmaatregelen wettigen echter enkele kanttekeningen.

1. Meer dan de helft van het dekkingsplan voor 1975 ontstaat bij de gratie van de cijfers over de begrotingsruimte uit de bekende nota van 5 maart jl. (versie Directoraat-Generaal Rijksbegroting). Dat deze cijfers te optimistisch zijn blijkt niet alleen uit de controverse met de stuurgroep over wat „ongewijzigd beleid” nu precies betekent, maar ook uit wat in de nota zelf over deze gegevens wordt vermeld. Een enkele greep (blz. 20):

a. „Ten aanzien van de uitkomsten moet worden bedacht, dat geen rekening is gehouden met *autonome verminderingen van de belastingontvangsten*, die bij ongewijzigd beleid zullen optreden”.

b. „Het uit de ramingen van het Directoraat-Generaal voortvloeiende overschot wordt o.m. bereikt bij *een restrictief beleid t.a.v. de investeringen*”.

c. „Het is bovendien niet uitgesloten, dat in verderliggende jaren de perspectivische verkleining een rol speelt. In sommige opzichten zullen zich in die jaren stellig nieuwe, nu nog onvoorzien ontwikkelingen voordoen, dit tot een *extra uitgavenstijging* aanleiding geven”.

Ook in hetzelfde nummer van het blad *Vrijheid en Democratie*, waarin de dekkingsplannen van de VVD zijn uiteengezet, wordt echter al getwijfeld aan de visie „ongewijzigd beleid” welke aan het dekkingsplan ten grondslag ligt. Drs. G. M. V. van Aardenne, Kamerlid en gezaghebbend Voorzitter van de Sociaal-Economische Commissie van de VVD, stelt daar over het verschil in visie tussen departementale stuurgroep en Directoraat-Generaal van de Rijksbegroting: „In de realiteit zal de praktijk wel tussen beide liggen. Noch een doorgaande gelijkmatige stijging, noch een ineens afbreken van de stijging, zijn voor een psychologisch ongewijzigd beleid een vereiste, respectievelijk een mogelijkheid”.

De gevolgen van een dergelijke, veel realistischer visie beperken zich niet tot een halvering van de f. 550 mln. in 1975. Zij komen pas goed tot uitdrukking indien de desbetreffende cijfers van stuurgroep en Directoraat-Generaal voor de jaren 1972-1975 naast elkaar worden gesteld (in f. mln.):

Stuurgroep	— 860	+ 250	+ 280	+ 310
Directoraat-Generaal	— 260	+ 450	+ 500	+ 550

Verskil over gehele periode: ca. f. 1.250 mln.

In de visie van Drs. Van Aardenne moet dit verschil dus ongeveer worden gehalveerd, hetgeen dan tevens de orde van grootte aangeeft die in deze zienswijze aan de VVD-dekking voor de gehele periode ontvalt.

2. Ongetwijfeld interessant en misschien politiek zelfs ten dele haalbaar is de concrete suggestie van extra huurverhoging, samen met verschuiving van subsidies. E.e.a. levert volgens het plan een budgettaire besparing van f. 250 mln. Zo op het eerste gezicht niet irreal.

3. De beperking van de uitgavenstijging met f. 200 mln. wordt niet in onderdelen gekwantificeerd. Enige dubbel-tellingen met de visie van het Directoraat-Generaal (bij-

voorbeeld v.w.b. de retributies voor cultuur) zal zich wel kunnen voordoen. Een vage kreet als „vergroting van de efficiency van het overheidsapparaat” doet het natuurlijk wel, maar over wat het moet opleveren wordt per onderdeel zelfs geen indicatie verschaft. Daarbij dient ook bedacht dat de systematiek van het plan, waarbij kosten en dekking van alle maatregelen alleen voor het jaar 1975 worden berekend, impliciet een zekere trendmatigheid vanaf de voorgaande jaren veronderstelt, zodat de besparingen uit dezen hoofde over de totale regeringsperiode de f. 200 mln. aanzienlijk zullen moeten overtreffen, teneinde de gesuggereerde dekking ook daadwerkelijk te verschaffen. Het bezuinigingsschema zou kunnen zijn: f. 100 mln. in 1973, f. 150 mln. in 1974, f. 200 mln. in 1975.

Voorlopig is het moeilijk e.e.a. te taxeren en het zal belangwekkend zijn te vernemen hoe en of dit punt wordt uitgewerkt. Solide dekking is het op deze manier alleen niet.

Slotopmerkingen

Wat de dekking als geheel betreft kan — concluderend — worden gesteld dat het gezien de bedenkingen die hierboven zijn gemaakt, niet juist zou zijn de twijfelachtigheden in exacte bedragen uit te drukken. Maar globaal gesteld is 40% van de dekking dubieus. Gegeven een dergelijke constellatie kan men zich afvragen waarom door de VVD bij haar financieringsplannen niet eveneens naar de vermogenspositie van Rijk en Gemeente is gekeken.

Hier slechts één suggestie welke wat dit betreft wellicht zou passen in de filosofie van de VVD: In de nota *Ongewijzigd beleid* (blz. 6) staat vermeld, dat wat het Gemeentefonds betreft een bijdrage is opgenomen voor sanering van de geaccumuleerde tekorten van de Gemeente Amsterdam. Zou het niet doenlijk zijn Amsterdam eerst zelf eens door liquidatie van vermogensbestanddelen te laten opdraaien voor een deel der tekorten? Amsterdam heeft nogal het één en ander aan erfpachtgronden in eigendom. Een schatting: ter waarde van f. 100 mln. bij normale verkoop.

Tegen de achtergrond van het bovenstaande zal duidelijk zijn dat aan het urgentieprogramma van de VVD, zoals dat thans is gepresenteerd, slechts betekenis moet worden toegekend in de zin van een verlanglijstje.

Doordat alleen cijfers voor het verstverwijderde jaar 1975 worden verschaft, wordt een zekere mate van nauwkeurigheid gesuggereerd, waarvan uiteraard geen sprake zal kunnen zijn zolang er geen indicaties over de uitgaven in de andere jaren worden gegeven. Door deze opstelling is het dan ook niet wel mogelijk ook maar bij benadering aan te geven in welke mate het VVD-programma of onderdelen daarvan zullen worden gerealiseerd. Dit is evenwel niet een opmerking die alleen het programma van de VVD betreft. Concluderend kan dan ook worden gesteld, dat ondanks de in de aanhef positief gewaardeerde cijferrage er in wezen niet veel is veranderd.

Bij de volgende verkiezingen zou dit blad aan de politieke partijen bijvoorbeeld een rekenschema kunnen voorleggen. Dat zou in ieder geval de onderlinge vergelijkbaarheid der programma's vergemakkelijken en een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan een zekere duidelijkheid in de politiek.

F. W. van der Schaar

Omvang toekomstig zeehavenareaal in het Scheldebekken

Een notitie n. a. v. „TP 2000”, een toekomstprojectie van Verkeer en Waterstaat

DRS. S. P. VAN DER ZEE*

Inleiding

Zeeland registreert vanaf 1966 voor het eerst sinds tientallen jaren weer vestigingsoverschotten. Dit is vooral een gevolg van de ontwikkeling van het Westerscheldebekken als zeehavengebied. Voor deze provincie en voor het land heeft deze ontwikkeling gunstige aspecten. Anderzijds bestaat er vrees voor een geforceerde groei en aantasting van het milieu in het „land waar het leven goed is”. Het ledental van de Vereniging Milieuhygiëne Zeeland groeit. In een situatie van een gespannen arbeidsmarkt zou een zodanig snelle economische ontwikkeling, dat in groten getale buitenlandse arbeidskrachten moeten worden aangetrokken weinig zinvol zijn.

Een verdere ontwikkeling van de zeehavenbedrijvigheid in het Westerscheldebekken ligt voor de hand. De kunst is deze ontwikkeling te houden binnen de grenzen gesteld door milieuhygiëne, arbeidsmarkt en infrastructuur. Aan een herhaling van de kwade kanten van de ontwikkeling in het Waterweggebied heeft niemand behoefte¹.

Omvang zeehavenareaal volgens het „groene boekje” en volgens TP 2000

Het zeehavenareaal in het Waterweggebied is van beperkte omvang vergeleken met wat verschillende ramingen voor Zeeland in petto hebben. Ultimo 1968 was in het Waterweggebied 3.450 ha netto zeehaventerrein uitgegeven, waarvan 2.650 ha daadwerkelijk in gebruik. De *Verkenning van enkele aspecten van de ontwikkelingsmogelijkheden voor zeehavens in het Deltagebied* (in de wandeling het „groene boekje” genaamd), rapport uitgebracht door het Overlegorgaan Zeehavenontwikkeling Zuid-West Nederland, voorzag in 1968 mogelijkheden voor 4.000 ha bruto in de periode 1968-1980 en voor 14.500 ha bruto in 1968-2000 aan de rechter en linker Scheldeoevers. Bovendien werd nog gewezen op de eventuele mogelijkheid van 6.000 ha in het Land van Saaftinge (ten noordwesten van Antwerpen). Om deze taakstelling te realiseren zou volgens het „groene boekje” nog een groot aantal studies moeten worden verricht, o.a. over de sociaal-economische kosten en opbrengsten, de bevolkingsontwikkeling (arbeidsmarkt), de ruimtelijke vormgeving en de milieubescherming.

Ook in *TP 2000, op weg naar 2000, een toekomstprojectie van Verkeer en Waterstaat* (1970) is een

raming van het zeehavenareaal opgenomen. Aan hoofdstuk 4 „Ontwikkeling van de infrastructuur” (4.1 Zeehavens) ontleen wij de in de tabellen 1, 2 en 3 opgenomen gegevens.

Tabel 1. Raming netto zeehavenareaal (in ha)

	1968	1980	1990	2000
Scheldebekken	1.000	2.500	5.000	9.000
Waterweggebied	3.450	7.150	8.900	10.700
Nederland	6.560	13.300	19.700	29.000

Tabel 2. Raming bruto zeehavenareaal (in ha)

	1980	1990	2000
Scheldebekken	4.500	9.000	16.000
Waterweggebied	12.900	16.000	17.000
Nederland	24.000	36.000	50.000

Tabel 3. Jaarlijkse groeipercentages zeehavenareaal

	1968-1980	1980-1990	1990-2000
Scheldebekken	8	7	6
Waterweggebied	6	2,2	2
Nederland	6	4	4

Volgens *TP 2000* kunnen in het Scheldebekken de volgende bruto arealen beschikbaar worden gesteld: Vlissingen-Oost (Sloe) (volgens „groene boekje”) 6.000 ha Kanaalzone (volgens *Zeehavennota*) 3.000 ha Ossensisse (volgens „groene boekje”) 2.500 ha Bergen op Zoom (volgens *Zeehavennota*) 1.000 ha Reimerswaal (volgens *Zeehavennota*) 5.000 ha

Totaal Scheldebekken 17.500 ha

TP 2000 concludeert hieruit: „De totale behoefte werd geraamd op 16.000 ha bruto. Het ziet er derhalve naar uit dat aan het Scheldebekken tot 2000 ruimschoots in de behoefte aan haventerreinen zal kunnen worden voorzien”.

Milieu en aantal arbeidskrachten: beperkende factoren

De bovenstaande ramingen van *TP 2000* zijn tot stand gekomen door een beredeneerde extrapolatie. Deze methode heeft zijn beperkingen. Dit wordt ook erkend.

* De schrijver van dit artikel is medewerker bij het Economisch-Technologisch Instituut voor Zeeland.

¹ Zie ook bijv. Drs. C. de Schipper: *Goede en kwade kansen van zeehavenontwikkeling*; en Drs. S. P.-van der Zee: *Zo moet het in Zeeland niet*, in „Zeeuws Tijdschrift”, 1969, no. 4.

Gesteld wordt dat:

„regionale prognoses omtrent de behoefte aan zeehaven-terreinen in de komende decennia een enigszins speculatief karakter dragen. Voorwaarde voor een evenwichtige ontwikkeling is . . . dat de consequenties per regio van de expansie (van de zeehavenindustrieën) voor de infrastructuur, voor het woon- en leefklimaat, voor de werkgelegenheid en een evenwichtige spreiding daarvan, aanvaardbaar moeten zijn . . . Weloverwogen studies hierover zijn „nog maar nauwelijks begonnen”. O.a. daarom is de geraamde ontwikkeling „er één uit vele mogelijke”.

Wat de ontwikkeling van het Scheldebekken betreft, lijken de ramingen van het „groene boekje” en van *TP 2000* gebaseerd te zijn op optimistische veronderstellingen t.a.v. de geografische arbeidsmobiliteit en de milieuverving. Een toeneming van het areaal met 8.000 ha netto impliceert — wanneer van de berekeningswijze van mr. H. Versloot² wordt uitgegaan — een toeneming met ca. 1.200.000 inwoners. Zeeland telt thans ca. 310.000 inwoners. Ook al zou men voor Zeeland uitgaan van 100.000 inwoners „per” 1.000 ha zeehaventerrein (i.p.v. 150.000 inwoners volgens Versloot), dan nog is de groei aanmerkelijk groter dan de taakstellende prognose van maximaal 540.000 (à 600.000) inwoners in het jaar 2000, welke men in Zeeland hanteert.

Door *TP 2000* wordt een ontwikkeling van het Scheldebekken geschetst, die waarschijnlijk uitgaat boven wat qua arbeidskrachten mogelijk is en boven wat qua groei van het inwonertal en qua milieubelasting regionaal wenselijk moet worden geacht.

Ook de bruto arealen die in het Scheldebekken beschikbaar kunnen worden gesteld worden door *TP 2000* waarschijnlijk te hoog geschat. Een juistere schatting lijkt: Vlissingen-Oost maximaal 4.000 ha (i.p.v. 6.000 ha), indien men überhaupt terreinen ten Oosten van Borssele in gereedheid wil brengen; Kanaalzone 2.000 ha (i.p.v. 3.000 ha); Reimerswaal 3.000 ha (i.p.v. 5.000 ha). In het Scheldebekken zou dan misschien 12.500 ha beschikbaar kunnen worden gesteld i.p.v. de door *TP 2000* genoemde 17.500 ha. Midden-Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen zijn geografisch gezien betrekkelijk smal. De ruimtelijke mogelijkheden voor zeehavenarealen met 5 km brede bufferzones zijn in Zeeland op lange termijn niet zo erg groot, indien tenminste op een redelijk woon- en leefklimaat prijs wordt gesteld. *TP 2000* zegt gelukkig zelf dat:

„een dergelijke groei vele problemen op zal werpen op het gebied van de ruimtelijke ordening, de milieuhygiëne, het woon- en leefklimaat, de infrastructuur, de werkgelegenheid, recreatie, natuurbehoud enz. Het is daarom ook niet juist zonder meer aan te nemen dat de als ruwe benadering gegeven schattingen . . . nu ook bijv. een taakstellend karakter zouden kunnen verkrijgen”.

Raming TP 2000 voor het Scheldebekken te hoog; prognose-technische opmerking

Bij het narekenen van de raming van *TP 2000* blijkt dat de extrapolatie van het areaal in het Scheldebekken op een niet onbelangrijk punt moet worden gecorrigeerd. Het in dit artikel in tabel 1 opgenomen netto zeehavenareaal van 1.000 ha in 1968 is uitgangspunt voor een groei met 8% per jaar tot 1980, 7% per jaar in 1980-1990 en 6% per jaar in 1990-2000 (zie tabel 3). Vergeleken met de voor Nederland gehanteerde lagere groeipercentages lijken deze cijfers wel vrij fors, maar (rekenkundig gezien) niet irreëel. Toch moet worden bedacht dat, ondanks de op lange termijn

kleiner wordende groeipercentages, sprake is van een explosieve ontwikkeling. Of een dergelijke ontwikkeling „optimaal” is blijft uiteraard de vraag.

Vervolgens wordt een reserve-areaal voor de havenbeheerders van 20% en een opslag van 50% van het netto areaal, inclusief de reserve voor de havenbeheerder, gehanteerd om te komen tot de raming van het bruto areaal.

Het 1.000 ha netto areaal aan uitgegeven terreinen in het Scheldebekken omvatte in 1968 nog slechts 420 ha daadwerkelijk in gebruik genomen terreinen. Er was dus een bedrijfsreserve van 580 ha. Dit was naar verhouding zeer omvangrijk, wat blijkt uit tabel 4 (gegevens ontleend aan de Commissie Zeehavenoverleg).

Tabel 4. Percentage bedrijfsreserves op in 1968 aanwezige zeehaventerreinen (in % t.o.v. daadwerkelijk in gebruik genomen terrein)

Scheldebekken	138%
Waterweggebied	30%
Nederland	33%

In de beginfase van een zich ontwikkelend zeehavengebied als het Scheldebekken zijn naar verhouding omvangrijke bedrijfsreserves niet onlogisch. Bij het maken van een toekomstprojectie voor het Scheldebekken moet er evenwel rekening mee worden gehouden dat het aandeel van de bedrijfsreserves in het zeehavenareaal niet zo hoog zal blijven, maar naar landelijke verhoudingen zal toegroeien.

Met dit verschijnsel is in *TP 2000* ten onrechte geen rekening gehouden. Impliciet wordt nl. van de veronderstelling uitgegaan dat ook in 1980, 1990 en 2000 in het Scheldebekken ca. 1,4 maal zoveel bedrijfsreserves zijn dan daadwerkelijk in gebruik genomen zeehavenareaal. De prognose van de zeehaventerreinen in Zeeland is als gevolg hiervan ca. 80% hoger dan wanneer van een landelijk gezien normale opslag voor bedrijfsreserves zou zijn uitgegaan³.

Wij zullen aannemen dat voor het Scheldebekken een opslag voor bedrijfsreserves van 50% resp. 40% t.o.v. de daadwerkelijk in gebruik genomen terreinen in 1980 resp. 1990 een redelijke raming is. Deze opslagpercentages zijn hoger dan het in 1968 in Nederland geconstateerde percentage. Voor 2000 zal van een opslag van 33% worden uitgegaan.

Met handhaving van de in *TP 2000* vermelde jaarlijkse groeipercentages (zie tabel 3), opslagen voor reserves voor de havenbeheerders en infrastructuur, is de raming van het bruto areaal als volgt:

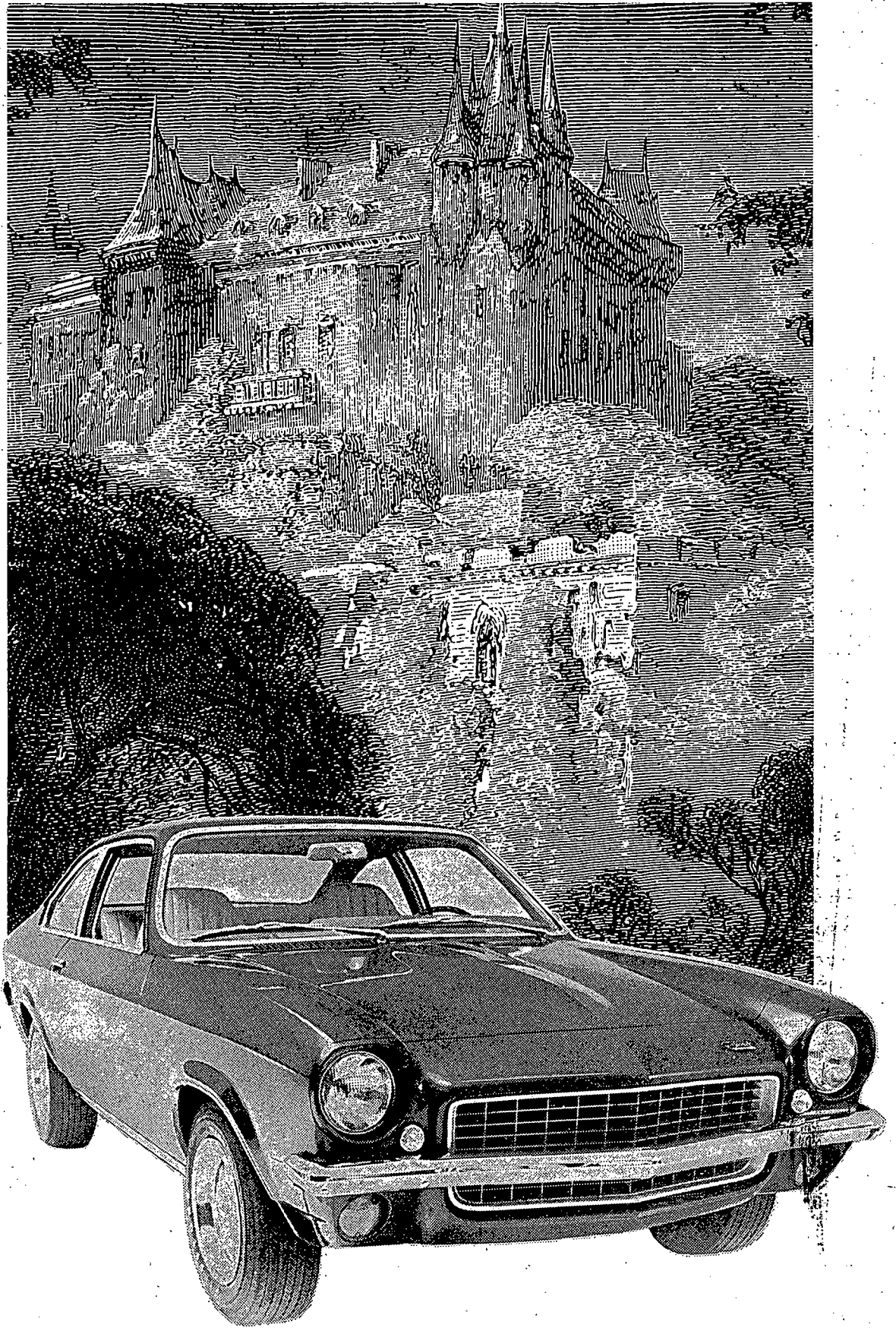
Tabel 5. Raming bruto zeehavenareaal Scheldebekken in ha

	1980	1990	2000
Volgens <i>TP 2000</i>	4.500	9.000	16.000
Geamendeerd	2.900	5.200	8.900

De geamendeerde raming houdt dus rekening met het door *TP 2000* niet gemaakte onderscheid tussen uit-

² *Werkgelegenheid en industrieel terreinbeslag, in „ESB” van 17 maart 1971.*

³ *Wanneer expliciet rekening zou worden gehouden met het onderscheid tussen daadwerkelijk in gebruik genomen terrein en bedrijfsreserves zou de berekening in „TP 2000” overigens op meer punten moeten worden aangepast.*

In zo'n vorstelijke amerikaan waant u zich kasteelheer.

Dat zijn op deze pagina's de Vega 2300, de Monte Carlo,
en de Buick Skylark. Drie wagens van General Motors.

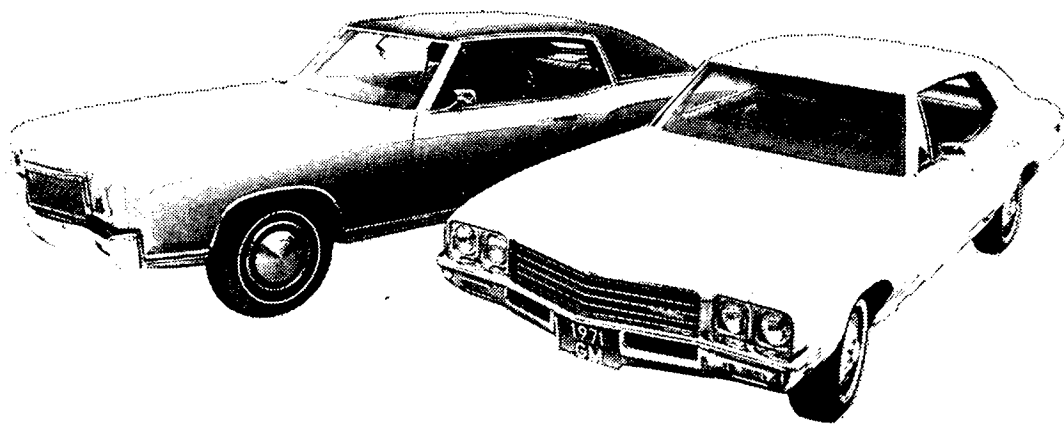
Waarvan de nieuwe Vega de meest compacte is.

Vega: vorstelijk van comfort. Zoals alle Chevrolets trouwens.
Geluidloos verplaatsbare technische perfectie. Voor betrouwbaar,
veilig en ontspannen rijden. Opvallend-mooi van lijn
met een werkelijk lange levensduur. En toch lager in aanschaf.

Wagens van General Motors, waarin u zich voelt als
'n vorst. Of tenminste kasteelheer. Kom 't zelf constateren.

Bij GM-dealers in de Vauxhall, Opel en Ranger series.

Of in Rotterdam. Bij General Motors zelf.

General Motors - Rotterdam tel. 010 - 29 00 00

Grondbank op basis van Commissie-Wellen: realistische conceptie!

IR. M. G. W. HALLMANS*

Onlangs heeft Prof. Dr. J. Horring in een tweetal artikelen (in *ESB* van 17 resp. 24 maart jl.) commentaar geleverd op het onlangs verschenen rapport van de zogenaamde Commissie-Wellen. De schrijver is niet erg gelukkig met de voorstellen van deze commissie, getuige de titel van zijn tweede artikel: „Ontwerp van een échte Grondbank”. Ik kan me met vele opmerkingen verenigen, met name dat het voorstel van de Commissie-Wellen nog vele vragen openlaat. Niettemin worden naar mijn mening de voorstellen van de Commissie-Wellen te oppervlakkig geanalyseerd. De kern van de voorstellen ligt namelijk in de introductie van een nieuw instrument van moderne structuurpolitiek.

Verder heeft de schrijver het rapport te weinig gezien als *resultaat* van een overleg tussen overheid en bedrijfsleven. Beide facetten zijn mijns inziens het wezenlijke van dit rapport. Het tweede artikel stelt een grondbank voor, die — alhoewel in theorie wellicht de ideale vorm — mijns inziens buiten de werkelijkheid staat van wat in Nederland mogelijk en gewenst is.

Voordat hieronder deze opmerkingen wat nader worden gesubstantieerd, wil ik bij voorbaat mijn waardering uitspreken voor de wijze waarop Prof. Horring de geesten in de landbouw steeds wakker weet te houden over belangrijke vraagstukken.

De kanttekeningen bij zijn artikelen hebben geen andere bedoeling dan een verdere bijdrage te leveren in de discussie over deze belangrijke zaken. In het hiernavolgende wordt eerst ingegaan op de voorstellen gedaan in het tweede artikel. Daarna worden enkele opmerkingen geplaatst bij de kritiek, die de schrijver naar voren heeft gebracht in het eerste artikel.

„Ontwerp van een échte Grondbank”

Prof. Horring stelt voor dat de Boerenleenbank en

Raiffeisenbank en/of met andere spaarinstellingen een grondbank oprichten, die waarde vaste waardepapieren op de kapitaalmarkt brengt. Dit zou moeten gebeuren in kleine coupures, rechtgevend op een eeuwigdurende jaarlijkse betaling van bijvoorbeeld f. 25 in gulden van een bepaalde basisperiode, bijv. 1971. Deze papieren zouden een beurskoers gaan vormen, afhankelijk van de resultante van de waardering van de beleggers voor dit beleggersmateriaal. Prof. Horring verwacht dat een rendement op deze waarde vaste papieren van 2 à 2½% voldoende zal blijken. De waardepapieren zijn gedekt door grond, die aan de grondbank is overgedragen, met dien verstande dat het waardepapier bij uitgifte gedekt wordt door een overmarge aan grond van 25%. Met andere woorden, er is voor extra zekerheid gezorgd. De boer aan de andere kant krijgt een krediet, met een altijddurende looptijd. De hoogte ervan is 3% van de prijs van pachtvrije grond op het moment van overdracht. Dit rentebedrag wordt reëel gelijk gehouden, met andere woorden geïndexeerd aan de geldontwaarding. De oorspronkelijke canon wordt dus waarde vast gehouden. Aldus het voorstel van Prof. Horring.

Aan het slot wordt onder meer geconcludeerd: „Of deze affaire rondloopt met een kredietprijs van 3% of dat deze hoger zal uitkomen kan alleen de praktijk leren”. Helemaal zeker dat alles loopt, zoals hij zich dat voorstelt, is de schrijver dus kennelijk niet. Daar zijn mijns inziens ook argumenten voor aan te voeren.

---

* De auteur van dit artikel is secretaris van de Werkgroep Grondfinanciering van het Landbouwschap, het Landbouw-Economisch Instituut en de centrale Landbouwkredietinstellingen.

---

gegeven terrein en daadwerkelijk in gebruik genomen terrein. Dit onderscheid is voor de beoordeling van de milieubelasting juist van groot belang. Hetzelfde geldt voor de beoordeling van de toekomstige arbeidsmarkt. Wij zijn van oordeel dat de geamendeerde raming prognose-technisch gezien „beter” is. Tevens zal men bij de realisering van de geamendeerde raming minder te kampen hebben met de door *TP 2000* gesignaleerde problemen op het gebied van de milieuhygiëne, woon- en leefklimaat, infrastructuur, werkgelegenheid enz. De geamendeerde raming komt enigszins tegemoet aan de sceptische vraag in *TP 2000* of „een evenwichtige algemene economische ontwikkeling... wel een zo grote groei van de zeehavenontwikkeling nodig maakt, alsmede of de ruimtelijke structuren, nationaal en/of regionaal zulk een ontwikkeling wel verantwoord zullen

doen zijn, en of zulks milieuhygiënisch toelaatbaar is”⁴.

Een ander voordeel van de geamendeerde raming is dat deze beter dan de prognose van *TP 2000* past in de visie van het provinciaal bestuur van Zeeland t.a.v. de toeneming van het aantal inwoners.

S. P. van der Zee

---

⁴ Inmiddels is door de Raad van advies voor de ruimtelijke ordening uitgebracht het „Advies over de ontwikkeling van Zuidwest-Nederland” (1970). Helaas worden geen ramingen van de benodigde arealen gegeven. Wel wordt de mening uitgesproken dat „een zekere temporisering van de groei van de zeehavenindustrie noodzakelijk zal zijn” (blz. 6).

De spaarinstellingen, die een groundbank zouden moeten stichten, zouden inderdaad langlopende middelen moeten kunnen aantrekken. Met deze opvatting ben ik het eens. Zonder dit te doen, zouden de participanten in het aandelenkapitaal van een groundbank immers de groundbankactiviteiten in hoofdzaak met kortlopende middelen moeten financieren. Door het achterwege blijven van aflossingen zou de liquiditeit van de in een groundbank deelnemende spaarinstellingen banken worden aangetast, hetgeen op zijn minst tot een inkrimping van de normale leningenportefeuille zou leiden. Prof. Horring heeft dit ook impliciet erkend, door op de hiervoor beschreven wijze in het aantrekken van middelen te voorzien. Er zijn zeker beleggers in ruime mate aanwezig, die primair geïnteresseerd zijn bij de instandhouding van hun reële vermogens en minder bij het directe rendement.

De vraag is naar mijn mening echter niet zo zeer of deze categorie beleggers kan worden gemobiliseerd, maar of ze kunnen worden geïnteresseerd op basis van een rendement van 2 à 2½%, toegegeven dat dit een rendement is op een waardeverste aanspraak. Een rendement van niet meer dan 2½% is immers essentieel om het grondfinancieringsprobleem op te lossen. Blijkt namelijk in de praktijk dat toch nog een hogere prijs moet worden betaald voor de aldus aangetrokken middelen, dan is veel van de aantrekkelijkheid van de financieringswijze voor de geldnemer (de boer) verloren. Bovendien zouden, met een min of meer mislukte poging om via de open kapitaalmarkt beleggers bij de financiering van landbouwgronden te interesseren, eventuele toekomstige mogelijkheden in belangrijke mate afgesneden zijn.

Alhoewel het rentebedrag dat de kredietnemer moet opbrengen (canon) geïndexeerd wordt op basis van de geldontwaarding, vindt Prof. Horring dat de wijziging niet groter mag zijn dan de stijging van het gemiddelde prijspeil van landbouwgrond. In feite is het rendement — voor zover dit althans van de kredietnemer afkomstig is — dus gekoppeld aan de prijsontwikkelingen op de markt van landbouwgronden. Het eventuele verschil tussen de waardevermindering van de gulden en het achterblijven van de index van het grondprijspeil hierop zou gegarandeerd moeten worden door de overheid. De overheid kan dus ook door Prof. Horring niet gemist worden!

De moeilijkheid in deze gevallen is steeds de keuze van de index. Dit kan ook worden afgeleid uit de literatuur op dit punt. Welke index men ook kiest, hij zal — ook al vanwege de noodzakelijke duidelijkheid voor de beleggers — altijd een min of meer algemeen karakter dragen. Zo ook hier zou het eigenlijk zelfs zuiver toeval zijn, als de beweging van de geldontwaarding precies zou overeenkomen met de waardeverandering van de grond. Het zou in ieder geval betekend hebben, dat de overheid de afgelopen drie jaren op basis van deze voorstellen had moeten bijspringen. Het grondprijspeil is immers niet of nauwelijks gestegen, terwijl de geldontwaarding is doorgegaan. Dit betekent dat de overheid dit verschil had moeten bijpassen.

Een ander vraagpunt is of de Nederlandsche Bank „gelukkig zou zijn” met het emitteren van „goudgerande” leningen. Een snel groeiende economie heeft een grote kapitaalbehoefte en er zijn meer zaken en activiteiten, die zich gediend zouden weten met het aan-

trekken van middelen op basis van het verzekeren van een waardevast rendement. Een beleid, dat inflatie wil bestrijden, is niet gediend met de introductie van deze vormen van operaties op de kapitaalmarkt.

Deze overwegingen waren voor de Werkgroep Grondfinanciering destijds aanleiding om in haar rapport de aanbeveling te doen om ondershands enkele kapitaalverschaffers bijeen te brengen, die bereid zijn om de financiering van landbouwgrond anders dan op de traditionele wijze te laten verlopen. Mocht dit slagen, dan kan immers altijd nog gezien worden hoe het aantrekken van middelen het best kan geschieden. Naar mijn mening vormen deze voorstellen van Prof. Horring dan ook geen realiseerbaar alternatief.

Met betrekking tot het eerste van de twee artikelen van Prof. Horring — waar het voorstel van de Commissie-Wellen wordt beoordeeld — wordt naar mijn mening voorbij gegaan aan twee belangrijke facetten van dit rapport. Ten eerste moet dit rapport vooral gezien worden als het resultaat van overleg tussen twee partijen; de overheid en het bedrijfsleven. Ten tweede moet dit rapport vooral beoordeeld worden op zijn bijdrage als aanzet tot een nieuw instrument van structuurbeleid in de landbouw. Ook in de plannen van de heer Mansholt worden overigens groundbanken als instrumenten van met name regionale structuurpolitiek in de EEG aanbevolen.

Het voorstel van de Commissie-Wellen als resultaat van overleg

In het rapport *Nieuwe financieringsvormen voor landbouwgronden* was de belangrijkste aanbeveling de instelling van een groundbank. Deze zou zich tot doel moeten stellen boeren op levensvatbare landbouwondernemingen behulpzaam te zijn bij de financiering, door de grond van deze bedrijven aan te kopen en de exploitant van een langjarig gebruiksrecht te verzekeren. Een groundbank zou haar diensten met name moeten verlenen aan de navolgende categorieën van agrarische ondernemers:

- jonge boeren, die zich als zelfstandig ondernemer willen vestigen;
- ondernemers, aan wie het door hen gepacht bedrijf te koop wordt aangeboden;
- ondernemers, die de door hen geëxploiteerde oppervlakte grond aanzienlijk willen vergroten.

Duidelijk wordt hier dus aan een groundbank een structurele taak toegedacht. Het gaat immers niet om de financiering van grond zonder meer, maar om de financiering van grond op levensvatbare bedrijven. In het overleg met de overheid is deze structurele taak nader geconcretiseerd. De voorwaarden, die gesteld worden om voor een groundbank-financiering in aanmerking te komen, zijn niet gering. De omvang van een akkerbouwbedrijf moeten tenminste 50 hectare bedragen en een veehouderijbedrijf 30 hectare. Bij fusies of samenwerking van bedrijven zijn de normen op respectievelijk 80 ha en 50 ha gesteld. Gezien de huidige omvang van de Nederlandse bedrijven, is dus met deze normen reeds duidelijk op de toekomst gericht. Het akkoord gaan met dergelijke hoge entree-normen is overigens voor het bedrijfsleven bepaald geen sinecure, gezien de huidige werkelijkheid.

Ten aanzien van de organisatie en de financiering van een groundbank, was de werkgroep Grondfinanciering van mening dat het risicodragend karakter van het in de groundbank geïnvesteerde vermogen tot uitdrukking dient te komen in de te kiezen financieringsvorm en wel door plaatsing van aandelen of daarmee gelijkstaande deelnemingsconstructies.

Overleg met de centrale landbouwkredietinstellingen heeft uitgewezen, dat ook door deze dit de meest juiste vorm wordt geacht. Men verklaarde zich akkoord mee te willen werken onder de navolgende voorwaarden:

1. Een aanmerkelijke deelneming door de staat in het aandelenkapitaal van de NV Groundbank.
2. Een minimum-dividendgarantie van de staat voor zover betreft de door anderen dan de staat genomen aandelen en zulks voor een nader te bepalen aantal jaren.
3. Door de staat wordt geen dividend genoten op de in zijn bezit zijnde aandelen, zolang aan anderen geen hoger dividend wordt uitgekeerd dan het gegarandeerde minimum dividend.
4. Toekennen van een subjectieve belastingvrijdom voor de vennootschapsbelasting aan de NV Groundbank met toepassing van artikel 6 van het door de Tweede Kamer aangenomen ontwerp van wet.
5. Toezegging, dat het bezit van aandelen NV Groundbank als deelneming wordt beschouwd in de zin van artikel 8 van het door de Tweede Kamer aangenomen ontwerp van wet vennootschapsbelasting, ongeacht de hoegrootheid van de deelneming.

De minister van Landbouw en Visserij bleek niet bereid deze voorwaarden te accepteren. In dit licht moet dus óók het resultaat van het overleg in de Commissie-Wellen beoordeeld worden. Dit aspect komt in de analyse van Prof. Horring onvoldoende naar voren. Ik ben het overigens met hem eens, dat het rapport op bepaalde punten vaag is. Men kan zich evenwel afvragen of een verdere uitwerking in details veel zin heeft in dit stadium, zolang nog geen definitief besluit van de regering is gevallen over de richting die men wil koersen.

Naar mijn mening zijn daarbij twee mogelijkheden. *Ten eerste* zou men kunnen terugvallen op de voorstellen van de werkgroep Grondfinanciering om de financiering van een groundbank op te zetten in samenwerking met verschillende beleggingsinstanties. Dit kan in de vorm van daadwerkelijke participatie van de overheid in het aandelenkapitaal van een groundbank, dan wel in de vorm van het verlenen van financiële garanties gedurende een zekere tijdsperiode.

Ten tweede kan de opzet van de Commissie-Wellen gevolgd worden, waarbij de financiering van de groundbank verwezenlijkt zou kunnen worden door een beroep op de kapitaalmarkt. In de beginperiode zal waarschijnlijk f. 50 mln. ruim voldoende zijn. Dit beroep op de kapitaalmarkt wordt gefinancierd door de kredietnemer, die 4% opbrengt, dus f. 2 mln. per jaar. De resterende 4% voor de belegger zou uit de begroting kunnen worden gefinancierd. Hetgeen dus f. 2 mln. zou vragen. Tegenover deze cumulerende aanspraak van begrotingsgeldten staan op langere termijn inkomsten uit de vermogensstijging van de op deze wijze gefinancierde landbouwgronden. De kapitaalvererving door de overheid kan behalve door een beroep op de kapitaalmarkt ook geschieden, doordat bij het uitgiftebeleid in de nieuwe polders de uitgifte in eigendom mede mogelijk zou worden.

Uitgaande van de veronderstelling, die Prof. Horring

ten aanzien van de grondprijsstijging in zijn tweede artikel hanteert, zou deze wijze van financieren de overheid niets hoeven te kosten.

In zijn eerste artikel is hij evenwel ten aanzien van het punt of deze kredietverlening de financier een voldoende rendement geeft, veel kritischer. Gesteld wordt dat een reële kans op realisatie van de prijsstijging van landbouwgrond van doorslaggevende betekenis is. De argumenten, die dit in twijfel moeten trekken, zijn volgens hem de volgende.

Ten eerste veronderstelt hij dat de canon blijft gefixeerd op 4%, ook na 26 jaar. Dit kan uit het rapport niet worden afgeleid. Het is naar mijn mening toch wel duidelijk, dat de voorgestelde groundbank met de betrokkene een contract maakt voor 26 jaar. Dit contract bestaat voor wat het financieringsaspect betreft uit twee gedeelten: te weten de aankoopprijs op basis van de waarde van verpacht land, die de groundbank moet betalen en de rente die 4% van deze prijs bedraagt gedurende een periode van 26 jaar. Daarna wordt een nieuw contract gemaakt en dus ook de canon herzien.

Ten tweede wordt gesteld dat er weinig animo zal zijn voor terugkoop, zolang de rentevoet hoger blijft dan 4% en de „heersende marktprijs” van de grond niet zakt beneden de prijs waarvoor destijds de grond aan de SBL is overgedragen. Hier wordt dus gesteld, dat terugkoop van grond helemaal geleid wordt door rationele motieven. Ik moge hierbij verwijzen naar het baanbrekend werk, dat verricht is door het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen in opdracht van het Statistisch Bureau uit de Europese Gemeenschappen. Dit onderzoek van de factoren die de prijzen van landbouwgronden beïnvloeden voor het overgrote deel door irrationele overwegingen worden ingegeven. Een bepaalde grondprijs is dus in feite grotendeels een toevalstreffer! Bij het al of niet terugkopen van de grond spelen vele andere motieven dan de zuiver financiële, die Prof. Horring naar voren brengt.

Ten derde noemt Prof. Horring als reden, dat landbouwgrond met toekomstverwachting voor niet-agrarische bestemming niet wordt aangeboden. Dit is juist. Maar ook dit argument is niet overtuigend, omdat maar weinig bezitters van land anno 1971 kunnen zeggen of hun grond in 1997 een niet-agrarische bestemming zal hebben.

De zwerm vogels, die Prof. Horring in de lucht ziet, zie ik dan ook veel meer in de hand, alhoewel er altijd wel een vogeltje in de lucht zal blijven. Maar dit is een bekend verschijnsel in de beleggingswereld.

De groundbank als instrument van structuurbeleid

Uit de toetredingsnormen, die in het Wellen-rapport aan landbouwbedrijven worden gesteld, blijkt duidelijk dat men een structurele taak aan de groundbank heeft toegedacht. Het saneringsbeleid dat de overheid met name sinds 1 januari 1971 voert, heeft tot gevolg dat in de maanden januari en februari van dit jaar reeds in de agrariërs hun bedrijven hebben beëindigd dan in de afgelopen drie jaar tezamen. Het spreekt voor zich dat in het leiden van de hierbij vrijgekomen landbouwgronden naar levensvatbare bedrijven een groundbank een belangrijke functie kan vervullen. Een combinatie van een grotere arbeidsmobiliteit en grotere grondmo-

biliteit is bij uitstek geschikt om de Nederlandse landbouw de kans te geven haar concurrentiepositie uit structureel oogpunt te verbeteren.

Aan het slot van zijn eerste artikel brengt Prof. Horryng ter sprake, dat de overheid gaat meten met twee maten, wanneer ook niet voor domeingronden de SBL-norm voor de erfpachtscanon wordt toegepast. Het vermijden van het meten met twee maten kan natuurlijk ook voorkomen worden, door de SBL-grondbankcanon eveneens op de pachtnormen af te stemmen. Overigens is het nog de vraag of het meten met twee maten zo verschrikkelijk is. Het betreft hier toch wel verschillende zaken.

De landbouw maakt een enorm snelle ontwikkeling door. In deze ontwikkeling vloeit veel grondkapitaal naar andere bestemmingen. Ook als de grondbank tijdelijk een functie zou vervullen, bijv. één generatie, totdat het investeren in landbouwbedrijven en in grond voor particulieren weer aantrekkelijk wordt, dan nog is er geen man overboord en kan een dergelijk instituut — zij het dan tijdelijk — een functie vervullen.

Ir. M. G. W. Hallmans

Literatuur:

1. „Rapport van de Commissie van overleg inzake het grondbeleid”. Ministerie van Landbouw en Visserij en Landbouwschap, december 1970.

2. „Nieuwe financieringsvormen van landbouwgronden”. Rapport van de Werkgroep grondfinanciering Landbouwschap, maart 1969.

3. „De prijs van de grond in Noord-Nederland”. Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen, juni 1970.

4. „Uitgangspunten voor overleg inzake het grondbeheer”. Landbouwschap, maart 1970.

Naschrift

De bijdrage tot de discussie van de Heer Hallmans stel ik bijzonder op prijs. Ik zal mij in dit naschrift beperken tot zijn opmerkingen, die betrekking hebben op mijn beide artikelen, waarbij ik eerst het voorstel van de Commissie-Wellen en daarna de opmerkingen welke op mijn voorstel betrekking hebben beknopt zal behandelen.

Het voorstel van de Commissie-Wellen

De heer Hallmans heeft gelijk dat het voorstel betreffende de bijzondere vorm van financiering van landbouwgrond het resultaat is van overleg tussen overheid en bedrijfsleven en eveneens, dat voorgesteld wordt dat deze bijzondere vorm van financiering alleen gebruikt zal worden voor een, aan strenge voorwaarden voldoende, groep bedrijven als hulpmiddel van structuurpolitiek.

Met het eerste zal hij bedoelen dat wij met een compromis hebben te maken. Maar waarom zou dat voor de beoordeling door een buitenstaander enig verschil maken? Blijkens de ondertitel van mijn eerste artikel beperkt zich mijn beschouwing over het voorstel van de Commissie-Wellen uitdrukkelijk tot de financiële aspecten ervan. Ik ben niet in de beoordeling van de voorgestelde strenge beperkingen in het gebruik van deze bijzondere vorm van financiering van landbouwgrond getreden.

Het komt mij nuttig voor te onderzoeken of een

dergelijke wijze van financiering op zichzelf economisch al of niet rond loopt. Zelfs zou ik dit als eis van een economisch gezond beleid willen stellen stellig ook bij een beperkt gebruik voor structuurverbetering. Want waar dient deze anders voor als de financiering hiervan niet rendabel is? Of moet soms het gebruik voor structuurbeleid dienen als doekje voor het bloeden, dat door de financiële aderlating van de schatkist teweeg zal worden gebracht?

De Heer Hallmans is het met mij eens dat het voorstel van de Commissie-Wellen vele vragen openlaat. Ik heb daarom in mijn artikel vijf concrete vragen gesteld.

De Heer Hallmans (die geen lid van de commissie van overleg was) kent blijkbaar de antwoorden hierop ook niet. Dat het rentebedrag (canon) gedurende de eerste 26 jaar op hetzelfde bedrag gefixeerd blijft, blijkt niet uit het rapport zegt hij terecht. Maar blijkbaar veronderstelt hij wel dat dit het geval zal zijn. Een periode van 26 jaar is echter m.i. veel te lang om de canon ongewijzigd te laten¹. Maar na 26 jaar „wordt een nieuw contract gemaakt en dus ook de canon herzien”, zegt de Heer Hallmans. In het rapport wordt evenwel gesproken van „verlenging” van het erfpachtcontract, zonder enige aanduiding dat daarbij een aanpassing van de grootte van de canon zal moeten plaatsvinden.

De animo voor terugkoop (en daarmee de kans op het realiseren van de prijsstijging van de grond door de overheid) baseert de Heer Hallmans op irrationele motieven bij de boeren. Deze bestaan zonder twijfel, maar het lijkt mij een zwakke basis om een financieringsbeleid op te bouwen. Hoe belangrijk het Groningse onderzoek als serieuze poging tot empirische verklaring van de prijzen van landbouwgrond ook is, het gaat mij bepaald te ver er de conclusie uit te trekken dat de prijsvorming voor het overgrote deel uit irrationele overwegingen of toeval moet worden verklaard.

In feite is het resultaat van de Groningse studie, dat met de gekozen variabelen niet een bevredigende verklaring kan worden gegeven. Maar er kunnen belangrijke factoren van algemene aard of van plaatselijke en persoonlijke betekenis buiten beschouwing zijn gelaten. Zo is bijv. wel de invloed van de aankoop van grond door de Stichting Beheer Landbouwgronden nagegaan, maar geen rekening gehouden met de toeslag op de prijs van tien maal de pachtwaarde in ruilverkavelingsgebieden en beëindigingsvergoedingen, welke samen met de officiële, geregistreerde prijs de eigenlijke verkoopprijs vormen.

De Heer Hallmans is het met mij eens, dat landbouwgrond met niet-agrarische verwachtingswaarde niet zal

¹ In mijn eerste artikel van 17 maart jl. werd op blz. 248, 2e alinea van de eerste kolom, vermeld dat bij een vereiste opbrengst van 9% rente voor een langlopende lening en een vaste canon van 4% van de overdrachtssom gedurende 26 jaar de oorspronkelijke prijs van de grond van f. 8.000 tot ruim f. 28.000 per ha moest oplopen om volledig compensatie te bieden voor de lage rente van 4%. Drs. Th. J. Snoek maakt er mij op attent dat de prijs in dit geval zelfs zou moeten stijgen tot f. 45.330. Dat is met rond 7% per jaar in plaats van de veronderstelde 5%. Alleen wanneer de canon elk jaar met 5% stijging zou worden aangepast aan de eveneens met 5% gestegen grondprijs, zou deze toeneming van de waarde van de grond voldoende compensatie bieden voor de lage rentevoet van 4%.

worden aangeboden, maar hij acht de termijn van 26 jaar zo lang dat dit nauwelijks een rol zal spelen. Hij kan gelijk hebben, maar misschien ook niet.

Het voorstel van de Commissie-Wellen zal nader geconcretiseerd moeten worden, vooral ten aanzien van de aanpassing van de erfpachtscanon om tot een goede beoordeling te kunnen komen. Voor zoveel er nu over bekend is lijkt het een halfslachtig geval: meer grond-exploitatiemaatschappij dan bank en — voor zover bank — een verkapte wijze om rentesubsidies te geven in plaats van een normale belegger.

Mijn voorstel van de échte grondbank

De Heer Hallmans is van oordeel dat er twee redenen zijn waarom mijn ontwerp van een grondbank niet realiseerbaar is; nl. het geboden rendement zal niet hoog genoeg zijn voor de beleggers enerzijds en de canon zal niet voldoende kunnen stijgen ten gevolge van de waarschijnlijkheid dat de stijging van het grondprijnspeil geen gelijke tred zal blijven houden met de mate van geldontwaarding. Verder is hij bang, dat uit een algemeen gezichtspunt (de Nederlandsche Bank) het emitteren van „goudgerande” leningen minder gelukkig is. Op deze drie punten zal ik ingaan.

De stijging van het grondprijnspeil

De Heer Hallmans heeft gelijk dat de laatste paar jaren het prijspeil van landbouwgrond minder is gestegen dan de mate van geldontwaarding. De cijfers zijn als volgt voor onverpachte objecten, die een goede maatstaf bieden, daar voor verpachte objecten nog een indirecte prijsbeheersing bestaat.

Boerderijen		Los bouwland	Los grasland
		(gulden per ha)	
1963/64	7.710	7.100	6.230
1964/65	8.770	8.050	6.880
1965/66	9.370	8.340	7.160
1966/67	9.610	8.230	7.040
1967/68	9.870	8.260	7.190
1968/69	9.850	8.520	7.490

Bron: Statistiek van de pacht- en koopprijzen van landbouwgronden. CBS.

Het gaat bij het verloop van het prijspeil echter om de trend op wat langere termijn. De in 1970 verschenen studie van de OECD, *Capital and Finance in Agriculture*, vermeldt op blz. 46 zonder uitzondering voor alle tien onderzochte landen sinds het midden van de jaren vijftig een sterke prijsstijging van landbouwgrond; „the average annual growth rate of farm real estate values in the ten countries concerned has been about 7 per cent during the period 1955-60 and 9 per cent during 1960-65. The corresponding growth rate of consumer prices was limited to about 2,5 per cent during 1955-60 and 4 per cent during 1960-65”. Het kan zijn dat er een keerpunt is gekomen in de prijsstijging; het kan ook een tijdelijke stabilisatie zijn. Uit Frankrijk komen echter juist berichten van „sterk gestegen grondprijzen in de laatste jaren” (*Landbouwwereldnieuws*, 15 maart 1971, blz. 85); maar dit kan wel mede een gevolg zijn van het door de overheid beschikbaar gestelde goedkope krediet à 3% voor bouwgrond.

Dit risico voor de belegger wil ik inderdaad door de overheid laten dragen. Het lijkt mij niet groot, maar

(slot van blz. 363)

liggen. Ook zou het niet onjuist zijn de financiële tegemoetkoming van deze beide ministers te verdubbelen tot bijv. het niveau van de President van de centrale bank. Immers ze krijgen een grote verantwoordelijkheid te dragen.

Het spreekt vanzelf dat beide ministers veel capaciteiten in zich moeten verenigen. Het moeten echte politici zijn, d.w.z. mensen die door onderhandelen en doorstoten hun doelstelling op acceptabele wijze weten te bereiken. Verder moet de budgettaire problematiek hun niet vreemd zijn en tenslotte moeten ze over een flinke dosis economische kennis beschikken. Voor dit laatste moeten ze niet volledig afhankelijk van hun adviseurs zijn.

Uit deze opsomming blijkt wel dat het ondanks alle technische aspecten toch altijd de mensen zijn die de toekomst maken.

J. C. P. A. van Esch

ik kan mij vergissen. Overigens loopt de overheid dit zelfde risico ook bij aankoop van de grond volgens het voorstel-Wellen, met daarbij dan nog het extra risico dat de plaatsgevonden prijsstijging niet zal worden gerealiseerd.

Het rendement voor de belegger

Of 2 à 2½% voor een waarde vaste risico-vrije belegging voldoende is om voldoende besparing aan te trekken kan alleen in de praktijk blijken. Indien zonder belastingaftrek het reële rendement van staatsobligaties nog geen 2% is geweest, zoals A. C. de Goederen heeft berekend, lijkt mij in elk geval de kans gunstig. Langzamerhand moet een ieder toch wel beseffen dat een direct rendement van 8% niet anders is dan de hoofdsom geleidelijk opeten.

De kansen voor het slagen van een emissie van zulke participatiebewijzen in waarde vaste jaarlijkse rentebetalingen lijken mij bepaald gunstig. Maar indien een dergelijke emissie onverhoopt zou mislukken, waarom zou dan een andersoortig beroep op de kapitaalmarkt voor dit doel worden afgesneden? Bovendien zouden eerst eens spaarbanken en levensverzekeringmaatschappijen kunnen worden gepolst over een dergelijke belegging.

Een emissie van aandelen, zoals de werkgroep van de Centrale Landbouwkredietinstellingen en het Landbouwschap heeft aanbevolen, vanwege het risico van de belegging lijkt mij niet op zijn plaats in mijn voorstel. Ik heb immers dat risico weggenomen door de koppeling van het rentebedrag aan gulden van constante koopkracht en de daarbij behorende garantie van de overheid.

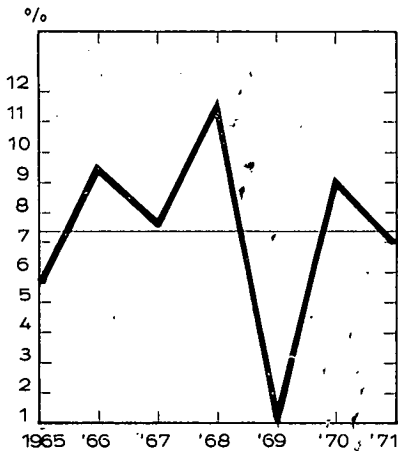
Het algemeen belang

Zou het algemeen belang zich verzetten tegen een dergelijke emissie van waarde vaste besparingen? Ik zie dit bezwaar niet zozeer, daar de belegger in ruil daarvoor met een lage rentevoet genoegen neemt. Bovendien verwacht ik er een toeneming van de besparingen van, die nu juist zo goed van pas komen in een snel groeiende economie met een grote kapitaalbehoefte.

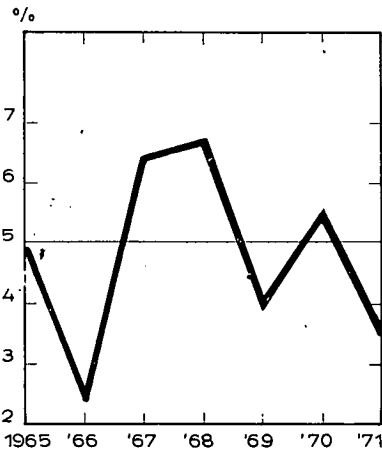
Prof. Dr. J. Horring

(slot van blz. 358)

Volume bruto investeringen in
vaste activa door bedrijven
(mutaties t.o.v. vorig jaar)

Arbeidsproductiviteit in bedrij-
ven
(mutaties t.o.v. vorig jaar)

(vervolg van blz. 357)

een antwoord proberen te geven op de desoriëntatie, ook de oudere partijen proberen nieuwe integratiekaders te bieden. De christelijke partijen gaan intensief samenwerken om de schuivende achterban in de hand te houden. Oude identiteiten — katholiek, gereformeerd, hervormd — maken plaats voor een nieuwe christelijke identiteit. De socialisten gaan zich met hun nieuwe partners (D'66, PPR) — in de linkse concentratie — progressief noemen. Deze twee blokken gaan vechten om de op drift geraakte kiezers.

Het valt niet te verwachten dat bij deze verkiezingen de profilering van deze twee blokken al zulke duidelijke trekken zal hebben aangenomen, dat

G.G. & G.D.

Bij de Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst is plaats voor een

hoofdadministrateur

die zal worden ingewerkt in de taak van de per 1 maart 1972 te pensioneren administratief adjunct-directeur.

Vereist: — het bezit van de graad van drs. economie of van een daaraan gelijk te stellen opleiding
— goede kennis van de sociale wetgeving
— goed stylist
— belangstelling voor vraagstukken, samenhangende met de automatisering der gemeentelijke administratie.

Salarisgrenzen f 2.764,- - f 4.377,- per maand.

Aanstelling boven het minimum is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Autovergoeding voor het gebruik van eigen auto voor dienstgelegenheden.

Goede secundaire arbeidsvoorwaarden, o.a. welvaartsvast pensioen.

Bij gebleken geschiktheid zal de te benoemen functionaris te zijner tijd worden opgenomen in de directie van de G.G. en G.D.

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Inlichtingen te verkrijgen bij de directeur van genoemde dienst (mondeling uitsluitend na vooraf gemaakte afspraak).

Sollicitaties binnen 14 dagen onder no. 303/0936 met vermelding van levensloop en referenties te richten tot burgemeester en wethouders van Rotterdam en ongefrankeerd te zenden aan: chef Bureau Personeelvoorziening, antwoordnummer 363, Stadhuis, Rotterdam.

Gemeente
Rotterdam

de kiezers al tot een duidelijke keuze worden uitgenodigd. Al moet gezegd worden dat in dit opzicht de progressieven hiertoe nog de grootste bijdrage leveren. De christelijke partijen opereren — ook al omdat zij regeringspartijen zijn — duidelijk vanuit het defensief.

Ervan uitgaande dat de ontzuiling in de jaren zeventig zal doorgaan, er tevens van uitgaande dat het nog lange tijd zal duren alvorens de institutionele voorzieningen (bijv. het onderwijsbestel!), die nog steeds op een verzuilde basis rusten, zullen zijn vervangen door andere, lijkt de voor-

spelling te maken dat de christelijke partijen het in de toekomst het moeilijkst zullen krijgen. Tevens dat we nog getuige zullen zijn van het opkomen van veel nieuwe partijen, die snel bloeien en even snel weer verwelken. Van beslissende betekenis zullen de jonge kiezers zijn, in omvang talrijk en minder toegerust met loyaliteiten aan de oude partijen. Al bij deze verkiezingen kunnen we een eerste aanwijzing krijgen voor de richting waarin de keuze — wel of niet-confessioneel — in de toekomst zal uitvallen. Zal Nederland een politieke kaart krijgen, waarop — als

in Duitsland — een groot CDU-blok zal voorkomen naast een progressieve partij? Of moeten we op een termijn van tien jaar rekenen op een grote conservatieve en een grote progressieve partij, met daarnaast een paar kleinere: een links-socialistische, een duidelijk rechtse partij en wellicht een getuigende puur-christelijke partij? De uitslag van de komende verkiezingen zal op deze vragen een, zij het zeer voorlopig, antwoord geven.

Bram Peper

GEMEENTE UTRECHT

De afdeling Financiën en Economische Zaken is specifiek belast met beleidsadviserende werkzaamheden op het gebied van de gemeentefinanciën en externe economische aangelegenheden.

De bureaus, behorende tot het onderdeel Financiën, zijn o.m. belast met de financiële planning zowel op korte als op langere termijn.

In het kader van de project-organisatie neemt „Financiën” in een vroeg stadium deel aan de voorbereiding en de begeleiding van grote projecten van uiteenlopende aard.

Bij deze afdeling van de secretarie vaceert de functie van

BELEIDSMEDEWERKER

die een belangrijk aandeel zal hebben in de financiële begeleiding van grote projecten. Hem wacht een aantrekkelijke en gevarieerde taak, waarbij ruimschoots gelegenheid zal worden geboden voor het ontwikkelen van eigen initiatieven.

De juiste vervulling van deze functie vraagt, naast een adequate financiële opleiding, ervaring op het terrein van de gemeente-financiën en een goede redactionele vaardigheid. Enig bedrijfseconomisch inzicht kan tot aanbeveling strekken.

Aanstelling kan geschieden in de rang van **referendaris A** (salarisgrenzen f 23.472,- - f 31.224,- per jaar).

De gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn van toepassing.

Nadere inlichtingen omtrent deze functie kunnen desgewenst worden ingewonnen bij de chef van de afdeling (tel. 030-28511, toestel 321, woonhuis 03405-2806).

Sollicitatiebrieven gaarne binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad onder nr. 2293 Pz richten aan Burgemeester en Wethouders, Stadhuis, Utrecht.

**Congres:
Economische machtsverhoudingen in
Nederland**

De vraag hoeveel invloed het bedrijfsleven heeft op onze samenleving is al meer dan eens op jaarvergaderingen van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel ter sprake geweest. De vrijheid van de ondernemer in verleden, heden en toekomst was daartoe aanleiding in 1966, terwijl vorig jaar bespreking van het onderwerp *Onderneming en sociale ontwikkeling* aan de orde was.

Het bestuur van de Maatschappij heeft zich beraden op welke wijze het juiste antwoord gevonden zou

kunnen worden op de vraag hoe de economische machtsverhoudingen in Nederland liggen. Het kwam tot de conclusie dat het hier gaat om de invloed van respectievelijk ondernemers, vakbonden, consumenten en overheid.

Wat de wijze van behandeling betreft meende het bestuur dat ter jaarvergadering dit keer geen advies moesten worden toegelicht, doch dat vertegenwoordigers van respectievelijk de ondernemers, de vakbonden, de consumenten en de overheid stellingen zouden moeten verdedigen over de invloed die zij ten aanzien van verschillende onderwerpen uit de jaren zestig toeschrijven aan hun eigen sector, respectievelijk aan elk van de drie andere.

Het programma van de 188ste algemene vergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijver-

heid en Handel te *Arnhem* op 13 en 14 mei 1971, gewijd aan het onderwerp *De economische machtsverhoudingen in Nederland*, vermeldt als inleiders:

Drs. J. de Vries, president-directeur van de Verenigde Bedrijven Bredero NV te Utrecht;

Drs. H. ter Heide, voorzitter van het NVV te Amsterdam;

Mej. Drs. A. G. Fransen, directrice van De Consumentenbond te 's-Gravenhage;

Prof. Dr. C. Goedhart, hoogleraar in de staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Tijdens de middagvergadering vindt er een forumdiscussie plaats onder voorzitterschap van Prof. Dr. P. Kuin, buitengewoon hoogleraar in de algemene bedrijfsvoering aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

Aan de Economische Faculteit bestaat een vacature voor een

**wetenschappelijk
medewerker**

voor de Macro-economie en Openbare Financiën.

De te benoemen functionaris zal bij het onderwijs in de kandidaatsstudie worden ingeschakeld door het leiden van een practicum over de nationale rekeningen.

Er zal gelegenheid worden gegeven voor het voorbereiden van een dissertatie.

Inlichtingen over deze functie zijn te verkrijgen bij Prof. dr. L. F. van Muiswinkel, telefoon 02153-3674.

Van sollicitanten wordt verwacht dat zij zich positief opstellen ten opzichte van de doelstellingen van de Vrije Universiteit.

Salariëring overeenkomstig het voor wetenschappelijk personeel geldende rangenstelsel.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Personeelsdienst Vrije Universiteit, postbus 7161, Amsterdam-Buitenveldert.

De Nederlandsche Standard Electric Mij N.V. ITT
zoekt contact met een jonge ekonoom voor de
vervulling van de vakature

inventory coördinator

Deze functie houdt in

- het deelnemen aan planning en budgettering, zowel op korte als op lange termijn
- het bewaken van budgetten
- het initiëren en coördineren van korrektieve acties

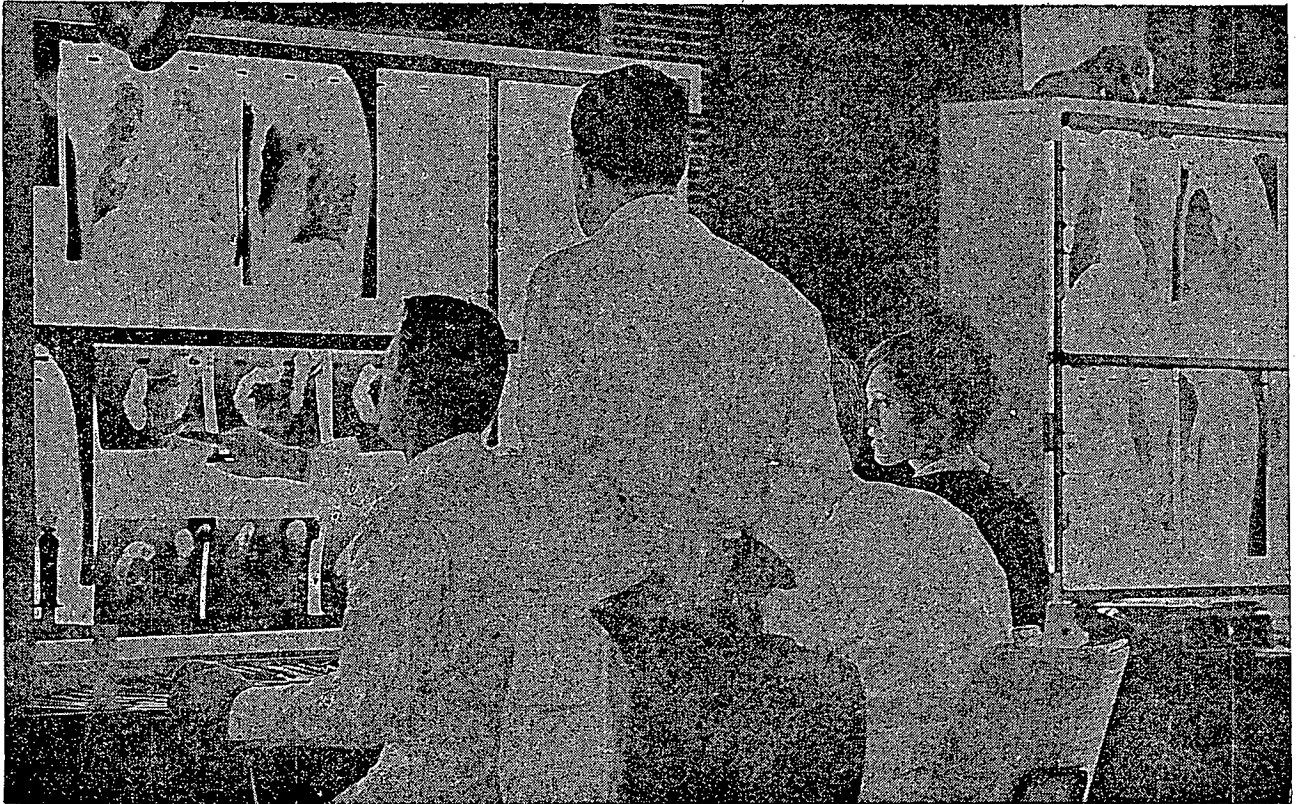
- het periodiek en incidenteel rapporteren van aktuele gegevens, alsmede het doen van prognoses

Een en ander met betrekking tot de "goederenbeweging" van de onderneming. Gegadigden, zowel pas-afgestudeerden als binnenkort afstuderenden, worden verzocht hun schriftelijke sollicitaties te richten aan de heer Th. Kop, directeur personeelszaken, postbus 1013, 's-Gravenhage.

Standard Electric - 1300 medewerkers - deel uitmakend van het wereldconcern International Telephone and Telegraph Corporation (ITT), fabriceert en installeert o.a. telefoon- en telegraafcentrales, spoorwegbeveiliging, datatransmissie, buispost, intercom en liften.

The logo for ITT, consisting of the letters 'I', 'T', and 'T' in a bold, stylized, blocky font.

ziek

zijn

is duur en wordt steeds kostbaarder.

Observatie en opname komen meer voor dan vroeger, het gebruik van geneesmiddelen neemt toe, de specialist wordt sneller in consult geroepen. Alleen een polis op kostende prijs-basis biedt nog uitkomst. Doch waar?

In een onderlinge waarborgmaatschappij verzekeren de leden elkaar tegen zo gering mogelijk kosten.

Een Raad van Verzekerden stelt de voorwaarden en bijbehorende tarieven vast en bepaalt het acceptatie- en uitkeringsbeleid.

OHRA is zo'n onderlinge verzekeringsinstelling.

Zij valt ook onder het toezicht van de Verzekeringskamer.

Zij biedt een zijdens de maatschappij niet-opzegbare polis - de Waarde vaste Standaardpolis - tegen een zeer gunstige premie.

Zij doet dit reeds meer dan 40 jaar.

Zij groeit voortdurend, vooral door aanbevelingen van de verzekerde leden.

*Informaties worden
gaarne verstrekt door
OHRA Arnhem.*

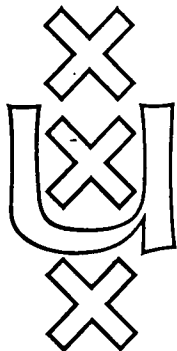
*Van Pallandtstraat 11A
postbus 87
tel. 085 - 45 5911*

Universiteit van Amsterdam

Het Instituut voor Bedrijfseconomie en Accountancy zoekt

wetenschappelijk medewerker

(volledige betrekking)

die zal worden belast met het beheer van een in hoofdzaak voor instructie-doeleinden te gebruiken, uitgebreide PDP-8/I computerinstallatie en voor het geven van leiding aan de met het verzorgen der practica belaste assistenten.

Vereisten:

Academische vorming.
Bekendheid met administratief organisatorische problematiek.
Didactische kwaliteiten.
Wiskundige belangstelling.

Praktische ervaring in het werken met computers strekt tot aanbeveling.

Sollicitaties te richten aan
Prof. R. W. Starreveld,
De Lairessestraat 139, Amsterdam-Z.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

In de faculteit der rechtsgeleerdheid bestaat een vacature voor de functie van

GEWOON HOGLERAAR in de STAATHUISHOUDKUNDE

Gedacht wordt aan een econoom die gespecialiseerd is op het gebied van de macro-economie. Met het oog op de nauwe samenwerking die bestaat tussen het Economisch Instituut en het Europa Instituut van de faculteit, wordt kennis van de problemen van de economische integratie zeer op prijs gesteld.

Macro-economie is een verplicht onderdeel van het huidige kandidaats en een keuzevak in het doctoraal gedeelte van de studie.

Sollicitaties met curriculum vitae vóór 15 mei a.s. te richten aan de voorzitter van de vacaturecommissie, prof. dr. R. Slot, Economisch Instituut, Boothstraat 1c, Utrecht. Aan dit adres worden ook gaarne aanbevelingen verwacht van derden die op mogelijke kandidaten de aandacht willen vestigen.

HET CENTRUM VOOR ECONOMISCHE STUDIËN

aan de
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE LEUVEN

vraagt

WETENSCHAPPELIJKE MEDEWERKERS

Hun taak omvat het uitwerken van onderzoeksprojecten o.l.v. een lid van de staf op het gebied van de internationale economie, de inkomensverdeling, de industriële organisatie, de monetaire en financiële economie en de arbeidseconomie. Zij kunnen ook worden ingeschakeld bij het verzorgen van werkcolleges.

Doctorandi in de economie of in de bedrijfseconomie komen voor deze betrekkingen in aanmerking. Enige onderzoekservaring strekt tot aanbeveling. Er is gelegenheid tot promoveren.

De aanstelling geschiedt per 1 oktober e.k.
Het bruto maandsalaris bedraagt minimum 20.700 B.F.

Schriftelijke sollicitaties met uitvoerig curriculum te richten aan dr. P. VAN ROMPUY, onderzoeksdirecteur, Centrum voor Economische Studiën, Van Evenstraat 2B, 3000 Leuven (België), telefoon (016) 210 33.